

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DİLLƏR UNİVERSİTETİ

Əlyazması hüququnda

RƏNA AZƏR qızı FƏRƏCOVA

“ŞƏXSİYYƏTLƏR ARASI MÜNASİBƏTLƏRİN İNKİŞAFINDA
SOSİAL-PEDAQOJİ TƏSİRLƏR”

İxtisaslaşma: 060119 Pedaqogika

Magistr elmi dərəcəsi almaq üçün təqdim edilmiş

D İ S S E R T A S İ Y A

Elmi rəhbər: _____

baş müəllim T.B.Bağirova

BAKI – 2022

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3-5
I FƏSİL. ŞƏXSİYYƏTLƏRARASI MÜNASİBƏTLƏRİN İNKİŞAFI ÜZRƏ	
TƏMƏL ANLAYIŞ VƏ FƏALİYYƏTLƏRİN TƏSNİFATI.....	6-42
1.1. Ünsiyyət- şəxsiyyətlərarası münasibətlərin təməli kimi	6-19
1.2. Şəxsiyyətlərarası münasibətlərin qarşılıqlı təsir ölçüləri üzrə	
təsnifatları	19-42
II FƏSİL. ŞƏXSİYYƏTLƏRARASI MÜNASİBƏTLƏRƏ TƏSİR GÖSTƏRƏN	
AMİLLƏR	43-60
2.1. Tələbələrin həyatında üç əsas şəxsiyyətlərarası münasibətlər:	
valideynlər, müəllimlər və yaşlılar	43-55
2.2. Sosial-pedaqoji təsirlərin şəxsiyyətlərarası münasibətlərin inkişafı	
üzrə müvəffəqiyyətləri	56-60
NƏTİCƏ	61-63
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT	64-67

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. Sosial həyatın bir qanunu olaraq insanlar bir biri ilə daim ünsiyyət halındadırlar. İnsan inkişafı ömür boyu davam edən bir prosesdir. İnsanların həyat dövrləri bioloji, idrak və sosial-emosional proseslərin qarşılıqlı təsiri ilə yaranır. İnkişaf dövrü fərdin həyat prosesində müəyyən xüsusiyyətlərlə müəyyən edilən bir müddətdir. İnsanın inkişaf prosesini başa düşmək üçün inkişaf müxtəlif dövrlərə bölünərək tədqiq edilmişdir. Bu dövrlər ümumiyyətlə körpəlik, erkən uşaqlıq, orta və qabaqcıl uşaqlıq, yeniyetməlik, erkən yetkinlik, orta yetkinlik və qabaqcıl yetkinlik adlanır. Gənclərin əksəriyyəti üçün yeniyetməlikdən iyirmi yaşlara qədər olan illər böyük əhəmiyyət kəsb edir və bu dövrdə əhəmiyyətli dəyişikliklər yaşanır. Məsələn, bu dövrdə bir çox gənclər həyatlarının qalan hissəsində qazancları və peşəkar uğurları üçün əsas təşkil edəcək təhsil və təlim səviyyəsinə nail olurlar. Şəxsiyyətlərarası münasibətlər fərdlərin digər insanlarla münasibətlərində yaşadıkları duyğu, düşüncə və davranış üslublarına aiddir. Şəxsiyyətin həyatında çox mühüm yeri olan şəxsiyyətlərarası münasibətlər fərdin şəxsiyyətinin, psixi sağlamlığının, münasibət və davranış nümunələrinin formalaşmasında fəal rol oynayır. Tədqiqatlar, şəxsiyyətlərarası münasibətlərin müsbət psixi sağlamlıqla sıx əlaqəli olduğunu iddia edir.

Mənfi şəxsiyyətlərarası münasibət tərzləri fərdlərin həyat keyfiyyətinə və məmnunluğuna mənfi təsir edir, münasibətlərində münaqişə, problemlər yaradır. Nəticə etibarlı ilə fərd tərəfindən formalaşdırılan şəxsiyyətlərarası münasibətlərin keyfiyyətinin onun ümumi rifah səviyyəsinə təsir etdiyi görünür. Buna görə də alimlər öyrənənlərin şəxsiyyətlərarası münasibətlərinin inkişafı üzrə araşdırmalar aparırlar. Universitet həyatında yaşayan fərdlər üzərində aparılan araşdırmalara nəzər saldıqda ailə və dostluq münasibətlərində yaşanan problemlərin nəticəsində tələbələrin universitetin psixoloji məsləhət mərkəzlərinə müraciət etdikləri müşahidə olunurdu. Bu istiqamətdə öyrənənlərin həyatında şəxsiyyətlərarası münasibətlərin mühüm yer tutduğu və bu sahədəki çətinliklərin öhdəsindən gəlməkdə o qədər də bacarıqlı olmadıqları qənaətinə gəlinmişdir. Onların şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə

yaşadıqları problemlərə səbəb olan amilləri müəyyən etmək və onun həll yollarını tapmaq olduqca vacibdir.

Mövzunun öyrənilmə səviyyəsi. Sosial-pedaqoji təsirlərin şəxsiyyətlərarası münasibətlərin inkişafında rolu xarici alimlər və mütəxəssislər tərəfindən öyrənilmiş, ona dair dair tədqiqat işləri aparılmış və monoqrafiyalar yazılmışdır. Bu mövzunun müəyyən aspektlərinin yerli alimləri tərəfindən öyrənilməsinə baxmayaraq müstəqil tədqiqat predmeti olmamışdır.

Dissertasiya işinin məqsədi. Tədqiqatın əsas məqsədi tədqiqat nümunəsini təşkil edən tələbələrinin şəxsiyyətlərarası münasibətlərini araşdırmaq və sosial-pedaqoji təsirlərin bu münasibətlərin inkişafındakı rolunun incələnməsidir.

Tədqiqatın predmeti. Tədqiqatın predmeti şəxsiyyətlərarası münasibətlərin qiymətləndirilməsi və bunun əsasında sosial-pedaqoji təsirlər nəticəsində münasibətlərin təkmilləşdirilməsinə dair təklif və tövsiyələrin hazırlanmasıdır.

Tədqiqatın obyektı. Tədqiqat obyektı kimi sosial-pedaqoji təsirlər nəticəsində şəxsiyyətlərarası münasibətləri inkişaf etdirilən öyrənənlər nəzərdə tutulmuşdur.

Tədqiqatın elmi və nəzəri əsasları. Tədqiqatın elmi-nəzəri əsasını pedaqogika üzrə mütəxəssislərin elmi-nəzəri tədqiqatları və bu sahəyə aid normativ-hüquqi aktlar təşkil edir.

Tədqiqatın informasiya təminatı. Dissertasiya işinin hazırlanmasında elmi-metodiki mənbələr, elektron kitabxanaların məhsullarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Son zamanlarda xaricdə şəxsiyyətin inkişafı və şəxsiyyətlərarası münasibətlərlə bağlı müxtəlif araşdırmaların aparıldığı müşahidə edilir. Bu tədqiqatlar fərdin şəxsiyyətinin inkişafı ilə şəxsiyyətlərarası münasibətlər arasındakı əlaqəni açıq şəkildə göstərir. Xaricdə şəxsiyyətin inkişafı fərdin şəxsiyyətlərarası münasibətlərinə təsir edən əhəmiyyətli bir faktor olduğu üçün bir sıra araşdırmalar aparılmışdır. Azərbaycanda isə şəxsiyyətlərarası münasibətlərin psixoloji cəhətdən araşdırılması aparılırsa pedaqoji kontekstdə tədqiqatı olduqca məhdud olduğu müşahidə edilmişdir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. Şəxsiyyətlərarası münasibətlərlə şəxsiyyətin inkişafı arasındakı əlaqəni araşdırmaq məqsədi ilə həyata keçirilən bu araşdırma həm

ədəbiyyata töhfə vermək baxımından, həm də bizdən sonra araşdırma aparacaq şəxslər üçün önəmli məlumat və fikirlərin çatdırılmasına görə çox əhəmiyyətlidir.

Dissertasiya işinin strukturu. Dissertasiya işi giriş, 2 fəsil və nəticə və təkliflərdən ibarət olmaqla 67 səhifədən ibarətdir. Dissertasiya işinin girişində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, onun predmeti, obyektı, elmi-nəzəri əsasları və elmi yenilikləri verilir.

I FƏSİL

ŞƏXSİYYƏTLƏRARASI MÜNASİBƏTLƏRİN İNKİŞAFI ÜZRƏ TƏMƏL ANLAYIŞ VƏ FƏALİYYƏTLƏRİN TƏSNİFATI

1.1. Ünsiyyət- şəxsiyyətlərarası münasibətlərin təməli kimi

Deyirlər ki, ünsiyyət hər bir şəxsiyyətlərarası münasibətin təməlidir. Əslində, effektiv ünsiyyət sağlam və uzunmüddətli bir əlaqənin açarıdır. Fərdlər bir-biri ilə effektiv ünsiyyət qura bilmirlərsə, problemlər qaçılmazdır.

Şəxsiyyətlərarası münasibətlər mövcud olduğu müddətdə onlar daim dəyişən dinamik sistemlərdir. Canlı orqanizmlər kimi münasibətlərin başlanğıcı, zirvəsi və sonu var. Münasibətlər insanlar bir-birini tanıdıqca, emosional olaraq yaxınlaşdıqca tədricən böyüyür və inkişaf edir. Lakin onlar bir-birindən ayrıldıqda, münasibətləri azaldıqda tədricən pisləşir.

Bir insanın öz hisslərini ifadə etməsi üçün həmişə verbal ünsiyyətə girməsi vacib deyil. Emosiyalar şifahi olmayan ünsiyyət formaları vasitəsilə də ifadə edilə bilər. Bədən hərəkətləri, jestlər, üz ifadələri bu və ya digər fikirləri çatdırır. Şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə emosiyalar müsbət olduqda, stressdən azad oluruq və münasibətdən həzz alırıq. Müsbət emosiyalar bir-birimizi sevməyə və münasibətlərdə daha yaxşı ünsiyyət qurmağa imkan verir. Əgər şəxsi münasibətdəyiksə, ünsiyyət üslublarımız və tərəfdaşlarımızla nə qədər yaxından tanış olsaq, emosiyalarımızı nəzarətdə saxladığımız müddətdə partnyorumuzla bir komanda kimi işləyə və ünsiyyət maneələrini aşma bilərik. Həyatı necə mühakimə etdiyimizi və ya münasibətlərdəki fikirləri necə qəbul etdiyimizi dəyərləndirdiyimiz zaman qavrayış keçici duyğulara və şəxsiyyətlərarası münasibətlərə təsir edir. Qavrama emosiyaların, xatirələrin və məntiqin qarışığı olan tərəfidir.

Müəllim və tələbələr arasında qarşılıqlı əlaqə həm qəbuledici, həm də ifadəli olmalıdır. Müəllimlər hər şeyi rəvan şəkildə izah etmək, eləcə də tələbələri dinləmək, tədris və öyrənmə proseslərinə kömək etmək üçün yaxşı bacarıqlara malik olmalıdırlar. Şəxsiyyətlərarası ünsiyyət göz qabağındadır. Müəllimlər ünsiyyət

bacarıqlarında uğur qazanmaq üçün öz metodlarını uyğunlaşdırma bilməlidirlər. Qabiliyyətlərindən asılı olmayaraq, bütün tələbələrə ünsiyyət qurmaq bacarığı və ya effektiv öyrənmə üslubu tətbiq etmək vacibdir. Effektiv ünsiyyət insan həyatında şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə həyati əhəmiyyət kəsb edir. Buna görə də, tədrisi maraqlı etmək, yaxşı təqdimat bacarıqlarına sahib olmaq və müxtəlif üsulların təsirləri haqqında bilmək önəmlidir. Bu, şəxsiyyətlərarası fəaliyyət üçün çox vacib olan ünsiyyətin sosial qarşılıqlı əlaqəsi deməkdir. Bacarıqlar mesajı çatdırmaq kimi müəyyən edilə bilər. Buna görə də, son bir neçə ildə onlar arasında ortaq anlaşmanı ehtiva edən bacarıqlı ünsiyyətin öyrənilməsinə maraq yaranmışdır. Bu səbəbdən ünsiyyət bacarıqlarının tətbiq olunduğu hər bir müəllim şəxsiyyətlərarası ünsiyyət bacarıqlarını, sinif idarəçiliyini, pedaqogikanı bilməli və öyrənilənlə yaxşı münasibətin, qarşılıqlı əlaqənin qurulmasını təmin etməlidir.

Müşahidələr göstərir ki, ünsiyyət bacarıqlarına malik müəllimlər daha effektiv təlim mühitinin yaradılmasına nail olurlar. Ünsiyyət bacarığı olan insan istedadlı olmaqla yanaşı kiməsə təsir etmək potensialına malikdir. Həmçinin effektiv ünsiyyət strategiyaları üstünlük təşkil edə, uğuru təmin edə bilər. Şəxsiyyətlərarası ünsiyyətin yaxşı olması sosial mühitdə də uğur qazanmağa kömək edir.

Aydındır ki, şəxsiyyətlərarası səviyyədə effektiv ünsiyyət qurmaq bacarığı insan həyatında həyati əhəmiyyət kəsb edir. Buna görə də, müxtəlif bacarıq növləri və onların sosial qarşılıqlı təsirlərə dair bilikləri şəxsiyyətlərarası fəaliyyət üçün çox önəmlidir. Dərs və ya təlim üçün uyğun tədris strategiyasını seçmək asan deyil. Təhsil verən mühazirə, müzakirə, kiçik qruplar, həmyaşıdlarla müzakirə, kompüter dəstəklili tədris, oyunlar və digər fəaliyyətlərdən istifadə etməklə məhsuldar təlim strategiyası seçə bilər. Bütün strategiyalar tədris üçün lazımlıdır, lakin hər öyrənmə məqsədi üçün eyni dərəcədə effektiv deyil.

Ünsiyyət tədqiqatları siyasi ünsiyyət və ya digər tədqiqatlar qədər populyar deyildir. Buna görə də tədqiqatçılar təhsildə ünsiyyətin əhəmiyyətini nəzərə alaraq tədris materiallarının hazırlanmasında aktiv şəkildə iştirak etməyə başladılar. Ünsiyyət və təhsil arasındakı əlaqə qarşılıqlıdır. Xüsusilə təhsil baxımından ünsiyyət bir texnika olaraq peşə mədəniyyətində əsas rol oynayır.

Beləliklə, öyrənmə mühitində effektiv ünsiyyət nə sayılır? Effektiv ünsiyyət üçün əsaslar həm öyrənən-öyrədən, həm də layihə üzərində işləyən iki öyrənən arasında baş tutan ünsiyyətlə eynidir.

Effektiv ünsiyyətinin əsaslarını aşağıdakı kimi bölə bilərik:

- “başqalarını dinləmək: ikitərəfli söhbətin baş tutması üçün tərəflərdən biri digərinin dediklərinə qulaq asmalı, məlumatları emal etməli və başa düşməlidir;

- göz təması qurmaq: göz təması təkəcə diqqəti saxlamağa və şəxsi söhbət hissini artırmağa kömək etmir; həm də ünsiyyətin davam etməsi üçün çox vacibdir;

- başqalarından fikir əldə etmək: rəy əldə etmək məlumatın həqiqətən də ən yaxşı şəkildə başa düşüldüyünü görmək üçün ən yaxşı yollardan biridir. Çatdırmaq istədiyimiz fikrin partnyorumuz, tələbəmiz tərəfindən kifayət qədər aydın başa düşüldüyünü görmək istəyiriksə, bu xüsusilə vacibdir;

- başqalarının fikirlərini qəbul etmək: əgər qrupda işləyiriksə, bu xüsusilə vacibdir – partnyorumuzun rəyi bizim öz fikrimiz qədər vacibdir. Bunu müəllimlər də yadda saxlamalıdırlar. Öyrənənlərin də təlim prosesini necə təkmilləşdirməklə bağlı təklif edə biləcəyi fikirləri olur. Öyrənənlər onları dinlədiyimizə və çatdırmaq istədikləri fikirləri başa düşdüyümüzə əmin olmalıdırlar.

- aydın izahatlar: təlim prosesində iştirak edən istənilən ünsiyyət formasında çatdırılmalı olan fikirlər aydın şəkildə izah edilməlidir” [8, s.44-45].

Təhsil alanların bir çoxu akademik işlərdə öyrənməyə hazır olmadığı üçün deyil, tədris dilinin əsasən xarici dil olması, eyni zamanda bəzi müəllimlərin siniflərdə qeyri-effektiv ünsiyyət bacarıqlarından istifadə etməsi təlimin səmərəli olmamasına gətirib çıxardır. Ünsiyyət bacarıqlarına dinləmə və danışma, həmçinin oxuma və yazma daxildir. Müəllim fərqli düşünmə qabiliyyətinə və yanaşma tərzinə malik olan tələbələrə dərs deyir. Müəllimin yaxşı ünsiyyət bacarıqları öyrənənlərin akademik və həyatdakı peşəkar uğurları üçün əsas ehtiyacdır. Bu da müəllimin daim öz üzərində işləyərək, daha təsirli ünsiyyət metodlarından istifadə etməsi zərurətini yaradır. Təlim əslində öyrənənlər arasında baş verdikdə, ünsiyyətin sinifdə təsirli olduğunu söyləmək olar. Demək olar ki, sinifdə tədris və təlim prosesində effektiv ünsiyyət həm funksional, həm də psixoloji məqsədlərə xidmət edir. Müəllim təhsil alanların

jestləri, mimikaları, intonasiası sayəsində daha rahat geri dönüş ala bilər. Digər mühüm məqam müəllimin öyrənənlərin buraxdığı səhvlərə səbrlə yanaşaraq, bunu ünsiyyət bacarıqlarının inkişafının təbii nəticəsi kimi qiymətləndirmək vəziyyətində olmasıdır. Burada müəllimin ən mühüm rollarından biri ünsiyyəti təşviq edəcək real vəziyyətlər yaratmaqdır.

Müəllim müxtəlif ünsiyyət fəaliyyətlərinin yaradılmasında fasilitator kimi çıxış edir. Müəllimin rolu daha az dominant olduğunda, öyrənənlər üçün daha fəal ünsiyyət mühiti yaranır, bu, artıq onlar üçün narahatlıq yaratmır və onlar öz öyrənmələrinin daha məsuliyyətli rəhbərləri olmağa meyli olurlar. Belə mühit onlara daha çox seçim verdiyi üçün cəmiyyətdə öz layiqli yerlərini tutmaları yolunda ilkin addımların başlanğıcı olur. Onlar sərbəst şəkildə araşdırmaq və öz fikir, mülahizələrini ifadə etmək imkanı əldə edirlər. Belə olduqda real ünsiyyətin məqsədyönlü olub-olmadığını qiymətləndirmək üçün şərait yaranır. Tədris prosesində müəllim şifahi, yazılı və qeyri-verbal ünsiyyət vasitələrindən istifadə edərək öyrənənlərə öyrənmənin effektiv şəkildə çatdırılmasını təmin edir.

Vizual ünsiyyət indi sənayeləşmə və qloballaşma əsrində çox aktuallaşmışdır. Bu, gənc nəslin ən çox istifadə etdiyi ünsiyyət vasitəsinə çevrilib. Eyni zamanda təlim prosesinə də kömək edir. Bu ünsiyyət vasitələrinə şəkillər, videolar və digər elektronik qurğularla çatdırılan vizual informasiyalar daxildir. Bu cür ünsiyyət metodologiyası tələbələrin gördüklərini yadda saxlamaq və asanlıqla unutmamaq bacarığını işə salır.

Müasir dünya telefonlar, smartfonlar, e-poçtlar, faks və internet dünyasıdır. Bu müasir cihazlar dünyanın fərqli yerlərində olan insanların bir-biri ilə əlaqə saxlamasını təmin edir. Bütün məlumatlar bir kliklə əldə edilə bilər. Müəllimlər ev tapşırığı verə, nəticələri onlayn yoxlaya və dərs keçə bilər. Həm təhsil alanlar, həm də müəllimlər üçün imkan qıtlığı yoxdur. Bu sinifdə cansıxıcılığın qarşısını alır və şagirdləri fəal öyrənənlər edir. Ümumilikdə cəmiyyətə fayda vermək, sinifdə müvafiq tədris-təlim mexanizmini gücləndirmək üçün müəllimdən effektiv ünsiyyət bacarıqları tələb olunur. Bunları vizual ünsiyyət vasitəsi ilə də etmək mümkündür.

Ünsiyyətin münasibətlərdə necə əhəmiyyətli olduğu hələ eramızdan əvvəl filosoflar tərəfindən də yüksək dəyərləndirilmişdir. “Ünsiyyət zəncirində şəxsiyyətlərin rolunun vacibliyini aşkar edən bir ünsiyyət modeli - “Aristotelin ünsiyyət modeli” adlanan ən qədim kütləvi kommunikasiya modeli böyük filosof Aristotelə aiddir. Bu model şəxsiyyətlərarası ünsiyyətdən daha çox ictimai çıxışa diqqət yetirir. Aristotelin ünsiyyət modeli beş əsas elementdən ibarətdir: natiq, nitq, fürsət, auditoriya və təsir. Belə ki, Aristotel “natiqlərə nitqini müxtəlif auditoriya üçün fərqli zamanda və müxtəlif effektlər üçün tərtib etməyi tövsiyə edir” [1, s.68-69].

Onun fikrinin davamı olaraq qeyd edə bilərik ki, hər bir müəllim və ya ünsiyyətə girəcək olan şəxs öz auditoriyasını nəzərə almalı və münasibətlərin inkişafı üçün səmərəli, effektiv olacaq nitqlərdən istifadə edərək dinləyicilərə təsir göstərməlidirlər.

Ünsiyyət effektiv olduqda ondan həm öyrənənlər, həm də müəllimlər faydalanır. Ünsiyyət öyrənməni asanlaşdırır, təhsil alanlara məqsədlərə çatmağa kömək edir, geniş öyrənmə imkanlarını artırır, onlar ilə müəllim arasında əlaqəni gücləndirir və ümumi müsbət təcrübə yaradır.

Ümumiyyətlə, insanlar eşidilmək istəyirlər. Müəllim öyrənənlərin fikirlərinə maraq göstərsə, onlar fikirlərinin və ya ideyalarının qiymətləndirildiyini hiss edəcək. Bu, özünə inamı və güvəni artırır. Özünə güvənən şəxs fikrini auditoriyada daha rahat ifadə edə, ünsiyyətə girə bilər. Bununla yanaşı onların imtahanlarda uğurlu olması ehtimalı da yüksəkdir. Öyrənənin ünsiyyətini və sinifdəki iştirakını mükafatlandıran müəllimlər ümumi qrup performansında yaxşılaşma müşahidə edəcəklər. Müəllim dərslərin effektivliyini öyrənənlərin rəyi vasitəsilə ölçə bilər. Suallar verməklə müəllim öyrədilən biliklərin nə dərəcədə yadda saxlanıla bilib-bilmədiyini müəyyən edə bilər. Bununla yanaşı, hər bir peşədə müəyyən dərəcədə ünsiyyət tələb olunur və ünsiyyət bacarıqları hətta karyera inkişafının ən erkən mərhələlərində də lazımdır.

İstənilən şəraitdə düzgün davranış tərzini nümayiş etdirməklə, siz müəyyən şeyləri birbaşa demədən danışsınız. Məsələn, bir insana nə düşündüyünüzü söyləməzdən əvvəl onun dediklərini dinləməklə ona hörmət göstərmiş olursunuz. Bu o deməkdir ki, baş verən hər bir vəziyyətdə siz himayənizdəki uşaqlar üçün nümunə olursunuz.

Birbaşa demədən onlara necə davranacaqlarını və onlardan nə gözləndiyini göstərirsiniz, dolayısı ilə sərhədlər qoyursunuz. Sərhədlər müsbət münasibətlər üçün vacibdir, çünki sərhədləri aşdıqda insanlar özlərini təhlükədə hiss edə bilirlər. Siz öz mədəniyyətinizdən fərqli mədəniyyətlərə malik olan uşaqlar və böyüklərlə danışdığınız zaman uşaqlardan əməl etməyi gözlədiyiniz davranışı da modelləşdirirsiniz. Bütün uşaqların davamlı effektiv və müsbət ünsiyyətə çıxışı yoxdur və bəziləri evdə bu cür davranışı çox tez-tez görməyə bilər, ona görə də onların məktəbdə, uşaq bağçasında, universitetdə bunu görmələri həqiqətən vacibdir. Ətraflarında nə qədər çox görsələr, bir o qədər də eyni cür davranacaqlar.

Valideynlər və müəllimlər arasında müsbət əlaqələr olduqda, uşaqlarla müəllimlərinə unikal inam yaranır. Onlar hər iki tərəf arasındakı qayğı və əlaqəni görürlər və tərəfdaşlıqda öz roluna daha çox sərmayə qoymağa meyilli olurlar. Şəxs hər iki tərəfin öz inkişafına sərmayə qoyduğunu bilir və akademik məqsədlərinə çatmaq üçün daha sevərək çalışır. Müəllimə daha yüksək səviyyədə hörmət yaranır, çünki onlar müəllimlərinin valideynlərinə necə hörmət etdiyini başa düşürlər. Bundan əlavə, valideynlər və öyrənənlər sinifdə baş verənlər haqqında daha rahat əlaqə qura bilirlər, çünki ev və məktəb arasında ünsiyyət aydın və ardıcıldır. Təhsil alanlar valideynlərinin iştirakına görə həyəcanlanır, uğurlarını paylaşa biləcəkləri anları səbirsizliklə gözləyirlər.

Müəllimlik çox çətin bir işdir. Çox vaxt iş stresli və yorucu olur. Valideynlər həmişə övladını müdafiə etməlidirlər. Bununla belə, müəllimə dəstək olmağın ən yaxşı yolu səbirli olmaq, anlamaq və kömək təklif etməkdir. Valideyn-müəllim münasibətləri o zaman yaxşı qurulur ki, bütün tərəflər tərəfdaşlığın olması üçün əllərindən gələni etməyi öhdələrinə götürürlər. Bu müsbət əlaqələr öyrənənlərin müəllimlərinə etibar etməsinə kömək etməklə yanaşı sinif təcrübəsinə də təsir edəcəkdir. Etibarlı sinif mühitində onlar özlərini xoş qarşıladıklarını hiss edirlər və məqsədlərinə çatmaq üçün daha ürəkdən çalışırlar. Valideynlər övladlarının öyrənmə təcrübəsində söz sahibi olduqda, onların məqsədlərinə çatmasına daha çox dəstək olurlar. Müəllimlər valideynlərin dəstəyinə ahib olduqda, onlar öz tədris

təcrübələrində daha effektiv və inamlı olurlar. Necə deyərlər, komanda işi xəyalı gerçəkləşdirir.

Aparılan araşdırmalar göstərir ki, sözlər və ifadələr insanların şüuru arasında sosial ünsiyyətdən yaranan ideoloji əlamətlərdir. Onlar sosial ünsiyyətin ən təmiz və ən həssas vasitəsidir. Öyrənənlər, bütün insanlar kimi, müəllimlər də daxil olmaqla, başqaları ilə əlaqə saxlamağa ehtiyac duyurlar. Onları həm akademik, həm də sosial cəhətdən tanımaq onun uğurunun vacib hissəsidir. Əlaqələr onları öyrənməyə cəlb etməyə kömək edir, ən yaxşı davranışı təşviq edir, onlara qürur və aidiyyət hissi verir. Müəllimlər təhsil alanlarla müsbət münasibətlər qurduqda, sinif risk götürərək intellektini daha yüksək səviyyəyə yüksəltməkdə daha inamlı hiss etdikləri təhlükəsiz öyrənmə üçün əlverişli mühitə çevrilir. Onların necə düşündüyünü və nəyi bəyəndiyini bilmək müəllimlərə təlimatı fərdiləşdirmək və onlar üçün ən uğurlu kurikulumu qurmaq şansı verir.

Tədqiqatlar göstərir ki, müəllimi ilə güclü ittifaqı olanlar akademik olaraq münaqişəsi olanlardan daha yaxşı çıxış edirlər. Müəllimlər üçün əsas amil güclü münasibətlərinin qorunması ilə sinif prosedurlarını və yüksək gözləntiləri qurmaq və saxlamaq arasında balans tapmaqdır. Daha kiçik öyrədən-öyrənən nisbətləri öyrənənlərlə güclü, müsbət əlaqələr qurmaq şansını həyata keçirməyə kömək edir.

Müəllimlərin tanışlıq oyunlarında iştirak etməsindən və ya şəxsi həyatları ilə bağlı suallarına cavab verməsindən asılı olmayaraq, özlərini və ailələrini bir az paylaşmaqları böyük təsir göstərə, onları səmimi insan kimi görməyə imkan verə bilər. Müəllimlər az da olsa onları, mübarizələrini, həyatlarını tanımağa icazə verdikdə, öyrənənlərin daha rahat, daha həssas olduğunu görəcəklər.

Müsbət öyrədən-öyrənən münasibətləri ilə yaradılan öyrənmə mühiti müəllim və uşaqlar arasında qarşılıqlı hörmətin mövcud olduğu mühitdir. Müəllimlər qeyri-münasib davranışları sakit və yaxud təklikdə həll etməklə və onların xoşagəlməz davranışın səbəbini anlamağa çalışmaq hissələrini etiraf etməklə bu mühiti gücləndirə bilər. Bu icma hissini inkişaf etdirmək üçün bir az vaxt sərf etmək də yaxşıdır. Müəllimlərin pis davranan uşaqları yönləndirmək üçün dərsi dayandırmaq məcburiyyətində qalmadığı vaxt sərfəli vaxt olacaqdır.

Müəllimlər müsbət münasibətlərini inkişaf etdirmək üçün çalışdıqda, sinif hər bir öyrənənin istənildiyini, qiymətləndirildiyini və sevildiyini hiss etdiyi bir yerə çevrilir. Bu cür atmosfer onlar üçün növbəti siniflərə və ondan sonra davam edəcək proseslərə inam yaradır. Öyrənənlərlə sinif müzakirələrində iştirak etmək, tərifləmək və inam ifadə etmək üçün eyni şansları təqdim edən müəllimlər onlarda qürur hissi yaradır.

Müəllimin təhsilinin böyük hissəsi onları uğur qazanmağa necə həvəsləndirmək üçün strategiyaların toplanmasına sərf olunur. Münasibətlər bir çox texnikadan istifadə etməklə qurula bilər, o cümlədən: sorğu, müsahibə və ya digər vasitələrdən istifadə edərək ilin əvvəlində şagirdlər haqqında məlumat toplamaq. Onlarla müzakirələr və oyunlar vasitəsilə bir-birlərini tanımaq üçün vaxt vermək, beləliklə, onların sinifdə fikirlərini daha rahat bölüşməsi və daha məhsuldar olması üçün şərait yaradacaqdır.

Təhsilalan ilə mənfi münasibətdə olan müəllimlər həmin uşağa qarşı məyusluq, əsəbilik və qəzəb nümayiş etdirirlər. Müəllimlər öz mənfiliklərini ona qarşı rişxənd, istehzal şərhlər vasitəsilə göstərə və ya hər zaman müəyyən bir şəxs ilə mübarizə apardıqları, münaqişə etdikləri hissini rahatlıqla nümayiş etdirə bilərlər. Çox vaxt müəllimlər konkret bir öyrənəni “onları tükəndirən” kimi təsvir edirlər. Müəllimlər sinifdəki bir neçə və ya bir çox öyrənənə qarşı əsəb və qəzəb göstərdikdə, mənfi müəllim-şagird/tələbə münasibətləri güclənə bilər. Bu tip sinif otaqlarında müəllimlər qışqırmağa və sərt cəza nəzarətinə müraciət edə bilərlər. Müəllim-şagird/tələbə ünsiyyəti istehzal və ya hörmətsiz görünəcəkdir. Mənfi münasibətlər həm müəllimlər, həm də öyrənənlər üçün stres yaradır və onların akademik, sosial-emosional inkişafına zərər verə bilər.

Oğlanların müəllimlərlə münasibətlərində adətən qızlara nisbətən daha çox münaqişə və daha az yaxınlıq olur. Öyrədən-öyrənən münaqişəsi qızlara və oğlanlara fərqli təsir göstərə bilər. Məsələn, öyrədən-öyrənən münaqişəsi qızların riyaziyyat nailiyyətlərinə oğlanlara nisbətən daha mənfi təsir göstərir. Daha çox daxili problemi olan tələbələr (məsələn, depressiya, narahatlıq) müəllimlərinə daha çox asılılıq nümayiş etdirirlər. Halbuki daha çox xaricə yönəldilmiş problemləri (məsələn,

aqressiya, problemlı davranıřlar) olan uřaqlar mllımlrl daha çox əsəbilik göstərirlər. Evdə v məktəbdə, universitetdə daha çox problemlı davranıř nmayıř etdirən uřaqlar mllımlri ilə daha çox konfliktli və daha az yaxın münasibətlər qurmaĝa meyllidirlər. Emosional pozĝunluqları olan və ya yüngül zehni atıřmazlıqlar, bu problemi olmayan uřaqlara nisbətən mllımlrl daha çox mənfi münasibətlərə malikdir. Zəif inkiřaf etmiř dil bacarıqları olan cəsarətli məktəbəqədər yařlı řagirdlr mllımlri tərəfindən daha çox ziddiyyətli münasibətlərə malik olaraq qəbul edilir. Daha yaxřı dil bacarıqları olan utancaq məktəbəqədər uřaqlar mllımlri tərəfindən onlardan daha çox asılı olaraq qəbul edilir. Problemlı mllıml-řagird münasibətləri riski altında olan řagirdlr n mllımlr məktəbdə qarřılařdıqları çətinliklərin öhdəsindən gəlməyə kömək edəcək sosial və emosional dəstəyi təklif etmək n əlavə sy göstərməli idilər.

Mllımlr müsbət mllıml-tələbə münasibətləri yaratmaq qabiliyyətinə görə fərqlənirlər. Bəzi universitet mllımlri də tələbələrlə müsbət münasibətlər qurmaqda çətinlik çəkirlər. Mllımlrin bir neçə řxsi xsusiytlri ibtidai siniflərdə müsbət mllıml-řagird münasibətlərinin mühüm proqnozlařdırıcıları kimi müəyyən edilmiřdir.

Mllımlrin inancları v üstünlük verdiyi təcrübə növləri də əhəmiyyətlidir.

tin öyrənənlər mllımlrdn daha çox enerji tələb edir. Məsələn, onları daha yaxından tanımaq n - onların maraqlarını və onları nəyin motivasiya etdiyini bařa dřmk n onlarla fərdi vaxt keçirməli olacaqlar. Bu, mllımlr nnki təlimatı onların maraqlarına v motivasiyasına uyĝunlařdırmaĝa imkan verəcək, həm də srf olunan vaxt onlara inamı inkiřaf etdirməyə imkan verəcək. Tez-tez və sıx nizam-intizam problemləri olan orta məktəb řagirdlri zerind aparılan son arařdırmalar göstərir ki, yeniytmlr mllımlrinin etibarlı insanlar olduĝunu qəbul etdikdə, daha az itaətkar davranıř nmayıř etdirirlər. İbtidai sinif boyu davamlı mllıml-řagird qarřıdurması uřaqların mənfi xarici davranıřlar nmayıř etdirmə ehtimalını artırır, ona görə də mllımlrin erkən yařda risk altında olan uřaqlarla yaxın əlaqələr qurması vacibdir.

Müasir cəmiyyətdə təhsil müəssisələri və valideynlər artan gözləntilərə, iqtisadi təzyiqlərə, vaxt məhdudiyyətlərinə cavab verirlər. Dəyişən bu dövrdə müəllimlər və valideynlər arasında effektiv tərəfdaşlıq paylaşdıqları uşaqların ehtiyaclarını ödəmək üçün daha vacib olur. Həqiqətən, valideynlərlə ünsiyyəti müəllimlər və valideynlər arasında güclü iş əlaqələrinin qurulması üçün vacib olan əsas valideyn cəlb etmə təcrübəsindən biri kimi təsvir edir. Müəllim-valideyn münasibətlərinin inkişaf etdirilməsi də məktəblərin öyrənmə icmaları kimi inkişafı üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir. Təəssüf ki, bir çox müəllimlər valideynlərlə səmərəli ünsiyyət qurmaq üçün ehtiyac duyduqları bacarıqlara yönləndirilməyiblər. Məktəbdə ünsiyyət təcrübəsi ailələri təhsil prosesinə cəlb etmək üçün çox əsas olduğundan, müəllim hazırlığı və peşəkar inkişaf proqramları müəllimlər üçün ünsiyyət bacarıqlarının inkişafına fəal kömək etməlidir. Effektiv ünsiyyət üçün maneələr, həmçinin potensial həll yolları nəzərdən keçirə bilərik. Ünsiyyət yaradılan təəssüratları və ya ifadə olunan sözləri əhatə edə bilər. Əslində, ünsiyyət valideyn ilk dəfə məktəb binasına daxil olduqda “xoş gəlmisiniz” işarəsi ilə başlayır. Məktəb icmasında danışılan etnik dillərin diapazonunu əks etdirən qarşılama işarələri daha da cəlbedici bir atmosfer yaradır. Növbəti təəssürat, təbəssüm və ya əksinə, ofis işçiləri tərəfindən qəbul edilməsi ola bilər. Valideynlərə məktəb ərazisinin təmizliyi, divarlardakı şagird rəsmləri və koridordakı səslər də müsbət təsir göstərə bilər. Ailələr üçün əlverişli məktəb mühiti valideynlərlə ünsiyyətin məktəb işçiləri tərəfindən nə qədər yüksək qiymətləndirildiyini əks etdirir. İfadə edilmiş ünsiyyət birtərəfli və ya ikitərəfli mübadilələri əhatə edir. Müəllimlər müxtəlif mənbələr, məsələn, dərs ilinin əvvəlində giriş məktubu, sinif və ya məktəb xəbər bülletenləri, hesabat kartları, ünsiyyət kitabları, radio kimi müxtəlif mənbələr vasitəsilə valideynlərə hadisələr, fəaliyyətlər və ya şagirdin inkişafı haqqında məlumat verməyə çalışdıqda birtərəfli ünsiyyət yaranır. İkitərəfli ünsiyyət müəllimlər və valideynlər arasında interaktiv dialoqlar nəzərdə tutulur. Söhbətlər telefon zəngləri, ev ziyarətləri, valideyn-müəllim konfransları, açıq qapılar və müxtəlif məktəb əsaslı ictimai fəaliyyətlər zamanı baş verə bilər. Valideynlərlə məlumat mübadiləsini maksimum dərəcədə artırmaq üçün müəllimlər hər iki strategiyanı fəal şəkildə birləşdirməlidirlər. Birtərəfli ünsiyyət-

yazılı ünsiyyət, yəqin ki, məktəb və ev arasında qiymətli davamlı yazışmaları təmin edə biləcəyimiz ən səmərəli və təsirli üsuldur. Yazılı ünsiyyət format və məzmunla bağlı diqqətlə nəzərdən keçirilməsini tələb edən daimi məhsuldur. Məqsəd qısa, dəqiq məlumatı təşkil etməkdir ki, valideynlər onu oxuyub başa düşsünlər. Xəbər bülletenləri adətən yazılı məlumatları valideyn icması ilə bölüşmək üçün istifadə olunur. Bir neçə xüsusi strategiyanın ardıcıl tətbiqi sinif və məktəb xəbər bülletenlərini daha da effektiv kommunikasiya vasitələri edə bilər. Müəllimlər kommunikasiya dəsti yaratmaq üçün bütün xəbər bülletenləri üçün eyni rəng, keyfiyyət və kağız ölçüsünü daxil etməlidir. Gündəlik dildən istifadə edilməsi və qrammatikanı, orfoqrafik yoxlamaları və məlumatın yoxlanılmasını təmin edilməsi mütləqdir. Gündəliklər tez-tez istifadə olunan başqa bir yazılı ünsiyyət üsuludur. Bir çox müəllim valideynlərlə, xüsusən də xüsusi öyrənmə ehtiyacı olan uşaqlar üçün məlumatı bölüşmək üzrə gündəlikən istifadə edir. Bir neçə müəllif ünsiyyət kitablarının effektivliyini artırmaq üçün strategiyalar təklif etmişdir. Əvvəlcə hansı məlumatın, kim tərəfindən və nə qədər tez-tez ötürüləcəyini aydın şəkildə müəyyən etmək vacibdir. Müəllimlər mesajda olan yaxşı və pis xəbərlərin tarazlığına həssas olmalı və jarqondan çəkinməlidirlər. Titullardan istifadə münasibətdə hörmət yaradır. Effektivliyi maksimuma çatdırmaq üçün, ünsiyyət valideynləri cəlb etmək və şagird uğurunu izləmək üçün kifayət qədər tez-tez olduğu müddətcə alternativ gün və ya həftədə iki dəfə qeydlər adekvat ola bilər. Nəhayət, məsələdən asılı olaraq üzbəüz görüşün yazılı mübadilədən daha məqsədəuyğun olduğunu nəzərə almaq vacibdir. Hesabat kartları tələbələrin inkişafı ilə bağlı daimi, yazılı qiymətləndirmə məlumatlarının ötürülməsinin ənənəvi üsuludur. Hesabat kartları aydın və valideynlər üçün asan olmalıdır. Bu qeydlər məzmun sahələri üzrə akademik inkişafın təhlilini, şagirdin güclü tərəfləri və öyrənmə tərzini haqqında məlumatı, uşağın sosial inkişafının qiymətləndirilməsini, şagirdin üzərində işləməli olduğu xüsusi məqsədləri və valideyn üçün əlaqəli təklifləri təmin etməlidir.

Hesabat kartları həmçinin valideynin adətən yazılı formatda cavab verməsi üçün dəvətnamə təqdim edə bilər. Müəllimlər tələb olunan qaydaları müəyyən etmək üçün valideynlərin cavablarını vaxtında nəzərdən keçirməlidirlər. Diqqətlə hazırlanmış

hesabat kartları, lazım olduqda valideyn konfransları ilə birlikdə, şagirdlərin öyrənilməsi ilə bağlı effektiv ünsiyyəti təmin edir. Əhəmiyyətli odur ki, müəllimlər valideynlərlə qarşıdurmaların qarşısını almaqla, narahatlıqlar mövcud olduqda hesabat kartının ilk ünsiyyət olmamasını təmin edə bilirlər. Əksinə, tez-tez irəliləmiş hesabatları, telefon zəngləri və yaxud e-poçt mesajları ənənəvi hesabat kartından əvvəl şagird performansını dəstəkləməli və təkmilləşdirməlidir.

Müəllimlər valideynlərlə ünsiyyət qurmaq üçün bir sıra digər yaradıcı yanaşmalardan istifadə edə bilirlər. İkitərəfli ünsiyyət müəllimlər və valideynlər arasında dialoqda olduqda yaranır. Effektiv dialoq artan inam, qarşılıqlı narahatlıq və ziddiyyətli perspektivləri qiymətləndirmək əsasında inkişaf edir. Müəllim uşağın uğurlu məktəb təcrübəsini qeyd etmək üçün valideynlərlə əlaqə saxlaya bilər. Bununla belə, daha tez-tez əlaqə uşaqla bağlı narahatlığı bölüşməkdir ki, bu da həm müəllimlər, həm də valideynlər üçün əhəmiyyətli gərginlik mənbəyi ola bilər. Müəllimlər bu qarşılıqlı əlaqəni mümkün qədər məhsuldar etməyə çalışmalıdırlar.

Məşhur ünsiyyət strategiyalarından biri evə zəng etməkdir. Bir sinif müəllimi kimi narahatlığını müzakirə etmək və ya suallara cavab vermək üçün hər ay öz sinfindəki hər bir uşağın valideynlərini görüşə çağıra bilər. Bu ünsiyyətlər ona öyrənilmələri həyatı, o cümlədən dərsləndirən fəaliyyətlər, təcrübələri və ailədəki problemlərlə bağlı önəmli məlumatlar verəcəkdir. Təhsil alanların uğurlu akademik performansını, ən azı qismən, telefonla valideynlərlə müsbət ünsiyyətdən qaynaqlanır. Valideynlərlə müsbət münasibətləri təşviq etmək üçün uşağın tərəqqisini və ya yaxşı görülən işini tanımaq üçün xoş xəbər çağırışlarının istifadəsi önəmlidir.

Dialoq üçün başqa bir ənənəvi tədbir valideyn-müəllim konfransıdır. Effektiv valideyn-müəllim konfransları uğurlu tərəfdaşlıq yaratmaq üçün bir fürsətdir, lakin onlar həm müəllimlər, həm də valideynlər üçün narahatlıq yarada bilər. Həqiqətən də müəllimlər konfransa məktəbdə uğursuzluqla bağlı hesabat sessiyası kimi baxmaq əvəzinə, şagirdlərə nəyin təsirli olduğunu müzakirə etmək imkanı yarada bilirlər. Günahı yüngülləşdirmək və fərdi müdaxilə planı ilə irəliləmək üçün keçmiş şagird uğurlarına əsaslanan həll yönümlü yanaşmanı tələq edir. Uşağı valideyn-müəllim söhbətinin mərkəzinə qoymaq həm güclü, həm də zəif tərəfləri də daxil olmaqla

diqqət mərkəzində olan müzakirəyə imkan verəcəkdir. Effektiv olmaq üçün valideyn-müəllim konfransları düşünülmüş və yaxşı işlənmiş planlaşdırma tələb edir. Ənənəvi valideyn-müəllim iclasının bütün aspektlərini həll etmək üçün praktiki təkliflər çoxdur. Konfransın planlaşdırılması zamanı müəllimləri uyğun görüş vaxtı və yerini seçməyə, iştirakçılara əvvəlcədən məsləhət verməyə, tələbə faylına əvvəlcədən nəzərdən keçirməyə, görüşün aydın məqsədini işləyib hazırlamağa və müzakirə olunacaq problemləri müəyyən etməyə həvələndirmək lazımdır. Müəllimlərə konfransa mehriban şərh, qısa, qeyri-rəsmi söhbətlə başlamaq, sonra isə valideynin fikirlərini diqqətlə dinləmək və müzakirəni yekunlaşdırmaq və tövsiyələri planlaşdırmaq üçün vaxt ayırmaqla şagirdin inkişafını sadə şəkildə izah etmək tövsiyə olunur. Konfransın əvvəlində konkret vaxt çərçivəsinin müəyyən edilməsi, ardınca gündəliyə ciddi riayət olunması görüşün daha rahat başa çatmasına şərait yaradır. Nəhayət, müəllimlər məktəb şurasının siyasətlərinə uyğun olaraq yazılı konfrans xülasəsi hazırlamaqla görüşü izləməyə təşviq olunurlar. Əlavə təqib fəaliyyətləri müvafiq tövsiyələrin verilməsini, müvafiq müəllimlərlə müzakirələrin aparılmasını və ya xüsusi təlimatların və ya strategiyaların planlaşdırılmasını əhatə edə bilər. Effektiv valideyn-müəllim konfransları həm də müəllimdən mühüm şəxsiyyətlərarası bacarıqlar tələb edir. İnsanlara həqiqi qayğı göstərən ünsiyyət, münasibət qurmaq, maraq, empatiya göstərmək və valideyn fikirlərinin dəqiq başa düşülməsini təmin etmək üçün aydınlaşdırıcı ifadələrdən istifadə etmək vacibdir. Gündəlik dildən və təhdidedici olmayan tondan istifadə söhbəti təşviq edir. Müvafiq açıq və qapalı suallar həm də məlumat toplamağa və valideynin rəyini öyrənməyə kömək edir. Bəlkə də ən əsası, valideynlər məktəb işçilərindən soyuq, peşəkar yanaşma axtarmırlar. Ünsiyyət tərzində şəxsi əlaqəni inkişaf etdirən müəllimlər inkişaf etmiş məktəb münasibətlərinə nail olurlar. Eynilə, valideyn-müəllim konfransları həm də mədəniyyətlərarası səmimi ünsiyyət üçün əsas vəziyyət ola bilər.

Son illərdə pedaqoqlar valideynlərlə innovativ və vaxtdan səmərəli şəkildə ünsiyyət qurmaq üçün müxtəlif texnologiyaları sınaqdan keçirmişlər. Texnologiyanın inteqrasiyası məktəblərə geniş valideyn icması ilə tez ünsiyyət qurmağa kömək edə bilər. Sınıf telefonları və səsli poçt, video texnologiyası, radio elanları və məktəb veb

saytları buna misaldır. Hər bir sinif otağındakı telefonlar müəllimlərə şagirdlər olmadıqda sinif otaqlarından valideynlərlə əlaqə saxlamaq imkanı verir. Valideynlərlə ünsiyyət imkanlarını artırmaq üçün telefon, elektron məktubdan istifadə xüsusi olaraq tədqiq edilmişdir.

Qavrama danışan və dinləyici arasında qarşılıqlı ünsiyyətin nəticəsidir. Beynəlxalq təhsil müəssisələri fəal və əməkdaşlıq əsasında öyrənməyə üstünlük verilməli olduğunu vurğulayırlar. Dillərin tədrisi digər fənlərin tədrisindən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Lakin dil bilavasitə insan təfəkkürü ilə əlaqəli olduğundan, öyrənmənin bütün sahələrinə nüfuz edir. Buna görə də, dilin tədrisi üçün kommunikativ metodologiyanın tətbiqi müsbət nəticələrin əldə edilməsinə kömək edə bilər. Dilin öyrədilməsi zamanı təlimin kommunikativ şəkildə tərtib olunması bir çox hallarda effektiv olur.

Pedaqoji ünsiyyətin optimal olub-olmaması müəllimdən, onların pedaqoji bacarıqlarının səviyyəsindən, ünsiyyət mədəniyyətindən asılıdır. Təhsil alanlarla müsbət münasibət qurmaq üçün müəllim tədris prosesinin hər bir iştirakçısına xoş niyyət və hörmət bəsləməli, uğur və səhvlərində yanlarında olmalı, onlara empatiya göstərməli, dözümlü olmalıdır.

1.2. Şəxsiyyətlərarası münasibətlərin qarşılıqlı təsir ölçüləri üzrə təsnifatları

Şəxsiyyətlərarası münasibətlərin inkişafında təsirli olan və əlaqənin başlanmasında və davam etdirilməsində önəmli rol oynayan xüsusiyyətlər bir neçə kateqoriya üzrə təsnifatı bir sıra alimlər tərəfindən verilmişdir.

İlkin olaraq şəxsiyyətlərarası münasibətlərin növlərinə diqqət yetirək.

Şəxsiyyətlərarası münasibətlər anlayışı iki və ya daha çox insan arasında sosial əlaqələri və ya mənsubiyyəti nəzərdə tutur. Şəxsiyyətlərarası münasibətlər yaxınlıq dərəcəsi ilə, həm də müddəti, qarşılıqlı əlaqəsi ilə fərqlənir. Bunlara ailə və ya qohumluq münasibətləri, dostluq, evlilik, həmkarlar və iş yoldaşları ilə münasibətlər

bir birindən fərqli ola bilər. Münasibətlər qanun, adətlər və ya normalar ilə tənzimləmə və sosial qrupların-bütövlükdə cəmiyyətin əsasını təşkil edə bilər.

Sosial bəyənilmə, insanların həyatında gözləntilərinin, mühakimələrinin və fərdin sosial mühitdə davranışlarına əhəmiyyət verilməsi ilə əlaqəli bir anlayışdır. Şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı əlaqədə mühüm yer tutan bu ehtiyac yalnız yaxınlığı təmin edən və ictimai əlaqələr quran deyil, həm də fərdin özündən çox başqalarının gözlənti və istəklərinə uyğun bir həyat sürməsinə səbəb olan bir vəziyyət olaraq görülür. Bu ehtiyac xüsusilə insanların yaşadığı mədəniyyətdən təsirlənir. Başqalarından razılıq almaq insanı yaxşı hiss edir. Universitet illərində tələbələrin öz müəllimlərindən, həmyaşıdlarından və ailəsindən gələn müsbət rəylər həmin şəxsin bəyənilmə hissəsinin yüksəlməsinə və mühitə daha rahat uyğunlaşmasına təsir göstərir. Bu vəziyyət tamamilə normal və sağlam hesab olunur. Ancaq bu vəziyyət insanın öz dəyərini ölçməkdə bir meyar kimi qəbul edildiyində problem başlayır. Təsdiq asılılığı olan insanlar başqalarının fikirlərindən çox asılı olurlar. Təsdiq asılılığı narahatlıq, depressiya və asılı şəxsiyyət quruluşu kimi psixoloji pozğunluqlara yol açmağa bilər. Hazırkı araşdırmada bu ölçü fərdin şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə, qərar qəbul etmədə və özünə dəyər verməyə müstəqil hərəkət etmək qabiliyyətinin ölçülərini ehtiva edir. Bu, fərdlərin münasibətlərində başqalarına nə dərəcədə əhəmiyyət verdiyini və asılı olduğunu ölçür. Təsdiq asılılığı şəxsiyyətlərarası münasibətlərə qeyri-sağlam yanaşmaya işarə edir. Tələbə şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə başqalarının fikirlərinə, rəftarlarına və dəyərlərinə üstünlük verir və özünü ikinci plana qoyur. Bu asılılığın davam etməməsi üçün həmin tələbələrin öz şəxsi iradəsi ilə verdiyi qərarların doğru olduğu və ya olmadığı təqdirdə də öz şəxsi dəyərini itirmədiyini izah etmək önəmlidir. Bu yöndə ailənin və müəllimlərin rolu tələbənin inkişafı üçün önəmlidir. Doğru pedaqoji təsirlə istənilən nəticəyə gəlmək mümkündür.

Şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə müsbət və sağlam üslubun müəyyənedici amillərindən biri də empatiya səviyyəsidir. Empatiya başqasının daxili dünyasını dəqiqliklə və əlaqəli emosional komponentlər və mənalarla sanki digəri kimi, lakin sanki şərtini itirmədən dərk etməkdir. Empatiya başqalarının duyğularını anlamaq, öz

duyğularından xəbərdar olmaq və onları uyğun şəkildə qarşı tərəfə ötürmək kimi xüsusiyyətləri ehtiva edir. Bunun tələbələr arasında sağlam münasibətlərin qurulmasını təşviq etdiyi müşahidə edilmişdir. Bir sıra psixoloqlar empatiyanı digərinin emosional vəziyyətinə emosional və ya koqnitiv reaksiya olaraq təyin ediblər. Empatiya mənalı sosial qarşılıqlı əlaqəni idarə etmək üçün vacibdir və prososial davranışla sıx bağlıdır. Təriflər araşdırıldığında empatiyanın üç əsas elementdən ibarət olduğu görülür. İlk növbədə empatiya quracaq insan özünü qarşı tərəfin yerinə qoyur və hadisələrə onun baxış bucağından baxır. İkincisi, qarşıdakı insanın hiss və düşüncələrini düzgün başa düşmək lazımdır. Bu nöqtədə empatiyanın iki əsas komponentindən bəhs edilir. Bunlar empatiyanın koqnitiv və emosional komponentləridir. Başqasının rolunu öz üzərinə götürərək onun nə düşündüyünü anlamaq məntiqli bir fəaliyyətdir və digər insanın hissləri ilə eyni hiss etmək emosional bir fəaliyyətdir. Empatiyanın tərifində sonuncu element, empatiya quran insanın zehmində formalaşan empatik anlayışı qarşı tərəfə çatdırma davranışdır. Gündəlik həyatın demək olar ki, hər yerində empatik anlayış insanları bir-birinə yaxınlaşdıran, ünsiyyəti asanlaşdıran xüsusiyyətə malikdir. İnsanlar onlarla empatiya qurduqda, başa düşüldüyünü və əhəmiyyət verildiyini hiss edirlər. Empatiya şəxsiyyətlərarası münasibətləri açıq, qəbuledici və səmimi insan münasibətlərinə çevirir. Öyrənmə mühitində tələbələrin hər zaman həmyaşıdları tərəfindən empatiya qurulması ilə münasibətlərinin sağlam inkişafı təmin olunur.

Güvən 1950-ci illərdən bəri psixologiya və sosiologiyada mühüm tədqiqat mövzusu olmuşdur. Güvən şəxsiyyətlərarası münasibətlərin əsasını təşkil edən ən mühüm elementlərdən biridir. Öyrənmə ilə müəllim arasında güvən əlaqəsi olmadıqda, qeyri-sağlam və məhsuldar olmayan bir əlaqənin olma ehtimalı kifayət qədər yüksəkdir. Şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə etimad fenomeni emosional və idrakla idarə oluna bilər. Duyğusal olaraq, insanların bir-birinin rifahını düşündüklərini göstərən hərəkətlər və ifadələr tələbələr tərəfindən səmimi qarşılanır. Səmimi münasibətlər üçün etibar vacibdir. Amma tək-cə səmimi münasibətlər baxımından deyil, müəyyən mənada güvən həyatda vacibdir. Etibar həm də sosial nizamın təməlidir. Ən məşhur güvən nəzəriyyələrindən biri Erikson tərəfindən irəli

sürülmüşdür. “Güvən şəxsiyyət hisslərinin inkişafı və şəxsiyyətin sağlam inkişafı üçün əsasdır. Bu, təhsil, sosial, siyasi, kommersiya və sağlamlıq sahələri daxil olmaqla, etibarın, şəxsiyyətlərarası münasibətlərin və insan fəaliyyətinin demək olar ki, bütün aspektlərinə təsir göstərir”[31, s. 45-50].

Emosional şüur fərdin özünün və başqalarının duyğularını tanımaq qabiliyyətidir. Bu, sadə fizioloji hisslərdən daha mürəkkəb müxtəlif və təsnif edilmiş təcrübələrə qədər dəyişə bilər. Emosiyaların fərqişliliyi həm emosional təcrübələrdən, həm də emosional ifadələrdən konseptual olaraq tamamilə fərqlidir. Emosional təcrübə ümumiyyətlə fiziki hiss və ya psixi vəziyyətin dərk edilməsi və ya olması üçün qəbul edilən duyğu ilə sinonim hesab olunur. Təcrübə, eyni zamanda baş verə biləcəkləri əks etdirən bir hissənin hiss edilməsinə imkan verən hərəkəti təsvir etmək üçün də istifadə olunur. Zehinlilik ümumiyyətlə mövcud olan duyğuları bilmək, tanımaqdır. Başqa sözlə, məlumatlılığa təcrübə daxildir. Çünki bir duyğunun varlığından xəbərdar olmaq o duyğunun yaşanmasını tələb edir. O, həmçinin baş verənlərin koqnitiv əksini ehtiva edir. Emosional fərqişlilik bir çox müəllimlərdə arasında termin olaraq bilinməsə də, mütəxəssis olanlar üçün önəmli bir xüsusiyyətdir. Bununla onlar tələbələrə münasibətlərini inkişaf etdirmək üçün az bir səy göstərərək böyük bir nəticə əldə edə bilərlər. Emosional ifadə həm dərk etmədən, həm də təcrübədən onunla fərqlənir ki, o, həm üz ifadəsini, həm bədən dilini, həm də şifahi ifadə də daxil olmaqla, duyğuların xarici təzahürünü əhatə edir. Emosional ifadə də emosiya haqqında idrak şüurunu tələb etmir və kortəbii və şüurlu fərqişlə olmadan baş verə bilər. Bu strukturlar konseptual olaraq fərqli olsalar da, real praktikada çox vaxt üst-üstə düşürlər. Xüsusi anlarda müəllimlərin öz professionallığını bunun vasitəsi ilə qoruması və tələbələrə qarşı kobudluqdan çəkinməsinə səbəb olur. Duyğu situasiyalar qarşısında daha sabit olan bir xüsusiyyət ola bilər və o, eyni zamanda insanın münasibət bağları vasitəsilə duyğuları anlama və tanımaq qabiliyyətinə təsir göstərə bilər. Duyğularını tanımaqda çətinlik çəkən fərdlər emosional təcrübələrini başqa insanlarla bölüşümlər və başqalarından uzaq duraraq şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə çətinlik çəkirlər. Emosional fərqişlilik tələbənin və müəllimin öz duyğularını münasibət prosesində determinant kimi qiymətləndirdiyi bir vəziyyət

kimi qəbul edilir. Beləliklə, fərd başqaları ilə münasibətlərin başlaması, saxlanması və dayandırılması mərhələlərini və onların münasibətlərinin keyfiyyətini öz emosional iqliminə uyğun olaraq müəyyən edir. Emosional şüurun sağlam münasibətlərin qurulmasını təşviq edən bir xüsusiyyət olduğu bəllidir.

Şəxsiyyətlərarası ünsiyyət insan varlığı ilə çox yaxından əlaqəli bir fəaliyyət olduğundan, həyatın tam mərkəzində və bütün digər sahələrlə kəsişməsindədir. Bu nöqtəni yol ayrıcı kimi düşünə bilərik. Eyni zamanda bir çox müxtəlif elm sahələri ilə əlaqəli olduğu üçün çoxşaxəli bir quruluşa malikdir; O, psixologiya, sosiologiya, fəlsəfə, antropologiya, tarix və tibb kimi müxtəlif ixtisaslarla sıx əlaqəli bir fəaliyyətdir. Bu baxımdan digər fənlərlə müqayisədə nisbətən yeni bir fəndir. Xüsusilə son illərdə istər ölkəmizdə, istərsə də qlobal miqyasda yaşanan siyasi, mədəni, iqtisadi və texnoloji dəyişikliklər nəticəsində daha çox diqqət çəkən və haqqında danışılan bir mövzuya çevrilmişdir. Bu gün bu anlayışın geniş yayılması və müxtəlif fənlərin məşğuliyyət sahəsinə cəlb olunması səbəbindən ünsiyyətin ümumi tərifini vermək çətindir. Bir sıra alimlərə görə ünsiyyət, bir sıra işarələrlə təmin edilən iki fərd arasında hər cür düşüncə, duyğu, məlumat və semantik ötürülmədir (mimikalar, simvollar, jestlər). Bu, bir insanın digərinin hisslərinə, düşüncələrinə və davranışlarına təsir etdiyi prosesdir. Başqa mütəxəssislərə görə isə şəxsiyyətlərarası ünsiyyət ümumiyyətlə başqa bir şəxs tərəfindən qəbul edilə bilən şifahi və ya şifahi olmayan davranışlar kimi müəyyən edilir. Başqa sözlə desək, ünsiyyət sadəcə söz mübadiləsi deyil, sözdən kənar hər davranış bir mesaj ehtiva edir. Şəxsiyyətlərarası ünsiyyət yalnız mesaj mübadiləsini əhatə etmir. Əsasən mənanın yaradılması və mübadiləsini əhatə edir. Şəxsiyyətlərarası ünsiyyət bir-birindən fərqli rollara və münasibətlərə malik iki insanı əhatə edir. Bu ünsiyyət növü həmişə ikitərəfli olur. Ünsiyyət sahəsində bir çox tərifin vurğuladığı ortaq nöqtələrə əsaslanaraq, insanlar arasındakı ünsiyyət onu ən azı iki insanın müəyyən yollarla hisslərini, biliklərini, düşüncələrini və həyatlarını qarşılıqlı olaraq paylaşdığı psixososial proses kimi müəyyən edilir. Alimlərə görə tələbələr ünsiyyət vasitəsi ilə təbiət, cəmiyyət və mədəniyyətlə qarşılıqlı əlaqədə olur və beləliklə daha güclü kontekst olan əlaqələr

formalaşır.”Bəzi mütəxəssislər bildirmişdilər ki, aşağıda verilən üç meyar şəxsiyyətlərarası ünsiyyət qəbul edilməsi üçün zəruridir.

1. Şəxsiyyətlərarası ünsiyyətdə iştirak edənlər müəyyən məsafədə üz-üzə olmalıdırlar.

2. İştirakçılar arasında birtərəfli deyil, qarşılıqlı mesaj mübadiləsi aparılmalıdır.

3. Bu mesajlar qeyri-verbal və şifahi xarakter daşmalıdır” [37, 67-80]. Bu iki növ mesajdan başqa mesajların istifadə olunduğu ünsiyyətlər (məsələn, yazışmalar) şəxsiyyətlərarası ünsiyyət kimi qəbul edilmir. İnsanlar şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə uşaqlıqdan öyrəndikləri münasibət üslublarını saxlamağa və qorumağa çalışarkən, eyni zamanda münasibətdə olduqları insanların münasibət üslublarına uyğunlaşmağa çalışırlar. Beləliklə şəxsiyyətlərarası münasibət üslubları bu formada formalaşır. Şəxsiyyətlərarası üslub, insanların başqaları ilə ünsiyyət qurduqları şərtlər, ünsiyyət zamanı özlərini və başqalarını necə qəbul etdikləri və tələbədən tələbəyə fərqlənən qarşılıqlı əlaqə formaları kimi müəyyən edilir. Şəxsiyyətlərarası ünsiyyət üslubları tələbələr arasında münasibətlərin müəyyən bir yerdə və zamanda qurulma və həyata keçirilmə tərzini təsvir edir. Bir tələbənin şəxsiyyətlərarası münasibət tərzini onun digər fərdlərlə necə ünsiyyət qurmasından, özünü necə ifadə etməsindən və ünsiyyətdə olduğu fərdlərə necə yanaşmasından ibarətdir. Şəxsiyyətlərarası münasibət üslubları müxtəlif ölçülərdə araşdırılmışdır.

“Horowitz, Bauer, Ureno, Rosenberg və Villasenorun şəxsiyyətlərarası üslubları aşağıdakı kimi təsnif edilir:

Şəxsiyyətlərarası münasibətlərlə bağlı ilk sistemativ araşdırma aparən Sullivana görə, insanın davranışları keçmiş və indiki şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı əlaqələr baxımından qiymətləndirilməlidir və bir çox davranış pozğunluqları şəxsiyyətlərarası problemlərə əsaslanır” [25, s. 885-892].

Kommunikativ fəaliyyət anlayışı şifahi və ya simvolik vasitələrdən istifadə edərək şəxsiyyətlərarası münasibətlər qura bilən nitq və fəaliyyət səriştəsinə malik ən azı iki subyektin qarşılıqlı əlaqəsini ifadə edir. Aktyorlar öz hərəkətlərini razılaşma yolu ilə əlaqələndirə bilmək üçün fəaliyyət vəziyyəti və fəaliyyət planları haqqında ümumi anlayışa nail olmağa çalışırlar. Bu səbəbdən dilin böyük əhəmiyyəti vardır.

Yalnız kommunikativ fəaliyyət modelində dil danışan və dinləyən aktyorların situasiyanın ümumi tərifi üzərində razılaşmaq üçün obyektiv, sosial və subyektiv dünyadakı obyektlərə istinad etdikləri ünsiyyət vasitəsi kimi görünür. Anlama, hərəkət edən və danışan ən azı iki aktyorun linqvistik ifadəni eyni şəkildə başa düşməsi prosesidir. Burada işarələmə prosesi sözlərin sintaksisi və mənalarını deyil, həm də ifadə edilən mühakimələrin qəbul olunacağı şərtləri, yəni etibarlılıq iddialarını ehtiva edir. Kommunikativ hərəkətdə danışan şəxs ilə razılığa gəlmək və özünü izah etmək üçün başa düşülən ifadələr seçilir. Bu kontekstdə strateji fəaliyyətlə kommunikativ fəaliyyət arasındakı fərqi vurğulamaq lazımdır. Strateji fəaliyyətdə məqsəd qarşıya qoyulan məqsədlərin həyata keçirilməsi, nəzarəti ələ keçirmək və güc yolu ilə rəqibə təsir göstərmək ola bilsə də, kommunikativ hərəkətdə məqsəd tərəflərin bərabər hüquqlu rasionallıq prinsiplərindən istifadə edərək ortaq fikrə gəlməsidir. Bu kontekstdə məktəblərin bürokratik quruluşu strateji fəaliyyət nümunəsini göstərir, çünki müəyyən edilmiş məqsədlərə çatmaq və qazanc əldə etmək üçün müəllimləri təzyiq altında saxlamaq və lazım gəldikdə onları məcbur etməyə əsaslanır. Bununla belə, insan ehtiyaclarını ödəməyə yönəldiyi üçün müəllimlərə ümumi anlaşma və gözləntilər ətrafında ortaq məxrəcə gəlməyə imkan verəcək kommunikativ hərəkətlərdir. Onun fikrincə, ifadənin rasionallığı onun ehtiva etdiyi məlumatın etibarlılığı ilə bağlıdır. Bu baxımdan ifadələrin rasionallığı, semantik məzmunu, etibarlılıq şərtləri və ifadələrin düzgünlüyünü göstərən əlaqələrqiyimətləndirilmişdir. Mütəxəssislər həmçinin bilik və etibarlılıq iddialarının əlaqəli olduğu üç növ dünyadan (sahələrdən) bəhs edir. Obyektiv dünya faktlar və həqiqətlər sahəsinə, sosial dünya cəmiyyət üzvləri tərəfindən norma qəbul edilən şəxsiyyətlərarası münasibətlərin məcmusuna və son olaraq, subyektiv dünya insanın təcrübə sahəsinə aid edilir. Ona görə də müəllimlər arasında ictimai münasibətlərin formalarına üç müxtəlif sahənin toplanmasının təsir etdiyini söyləmək düzgün olardı. Müəllimlərin nöqtəyi-nəzərindən onların həyata keçirməli olduqları kurikulum və tərbiyə prosesi subyektiv dünyaya uyğundur. Məktəbin mühiti və sosial dünyanın mədəni və sosial qavrayışları, gözləntilər, ümidlər və s. şəxsi həyat subyektiv dünyanı təşkil edir. Sosial münasibətlər çərçivəsində kommunikativ hərəkətlər bu üç

dünyadan təsirlənir və məktəbdəki münasibətlərə də birbaşa təsir edə bilər. Ünsiyyət normativ kontekstdə uyğun olmalıdır ki, danışan və dinləyən arasında subyektlərarası münasibət qanuna uyğun görünsün. Üstəlik, danışan şəxs məzmun kimi düzgün ifadələrdən istifadə etməlidir ki, həmsöhbət danışanın biliyini qəbul edib paylaşsın. Nəhayət, danışan insan öz hisslərini, inanclarını, arzularını səmimi və dürüst söyləməlidir ki, qarşılıqlı şəkildə etimad yaransın. Ünsiyyətlə əldə edilən razılaşma, tənqid oluna bilən bu üç etibarlılıq iddiası baxımından ölçülür. Bu kontekstdə məktəblərdə sosial münasibətlərdə aşkarlanan əksiklik kommunikativ hərəkətlərin uğursuzluğu və nəticədə doğru ünsiyyətə girilə bilməməsi ilə əlaqələndirilə bilər.

Təlim proseslərində səhvlər aşkar edildikdə onların müzakirəsi də vacibdir. Buna görə də müvəffəqiyyətə nail olmaq üçün müəllimlərin istifadə etdiyi ünsiyyət düzgün bilik və rasionallığı əks etdirmək baxımından müasir və ardıcıl olmalıdır. Bu davranış həm ömür boyu, həm də davamlı öyrənməni, müdafiə gücü baxımından zəifləmiş və səhv olan müxtəlif məlumatların müəyyən edilməsi və yenilənməsi ehtiyacını özündə ehtiva etməsi baxımından vacibdir. Beləliklə, müzakirə, əsaslandırma və qiymətləndirmə prosesləri öyrənməyə apararaq müəllimlərin şəxsi və peşəkar inkişafına töhfə verməklə yanaşı tələbələrin də şəxsiyyətlərarası münasibətlərinin inkişafına da kömək olacaqdır.

Cəmiyyətin borcu olan mədəniyyətlərini yaşatmaq və inkişaf etdirmək yeni nəslin təhsili və təlimi ilə baş verir. Təhsil fərdin ailəyə gələn kimi doğrulması ilə başlayır və məktəb daxilində və xaricində verilən təhsillə həyatı boyu davam edir. Ailə anlayışı dünyanın yaxın zamanlarda yaşadığı dəyişimi ilə (ananın iş həyatına girməsi və uşağa təsir edən ətraf mühit faktorlarının sürətlə dəyişməsi kimi hadisələr) öz tərifini yeniləmişdir. Yeni şəraitdə uşaq ailəsi ilə daha az vaxt keçirir və daha az ailə mühtini müşahidə edir. Buna baxmayaraq, dəyərin əldə edilməsində ən mühüm tərəf ailələrdir. Bu məqamda ailədə yol verilən səhvləri kompensasiya etmək çətin olanda məktəbdə atılan addımları müsbət şəkildə gücləndirmək və təkmilləşdirmək üçün səy göstərilməlidir. Məktəbin dəyər təhsili mövzusunda ailə ilə əməkdaşlıq etməsi vacibdir. Ailə şəxsiyyətin tərbiyəsinin başladığı, cəmiyyətin əsasını və davamlılığını təmin edən ən mühüm təsisatdır. Fərdin doğumundan ölümünə qədər

davamlı ünsiyyətdə olduğu mühit insanın öz ailəsidir. Uşağın sıx ünsiyyətdə yaşadığı valideynlərdir. Uşaq üçün ən sağlam mühit ailə üzvlərinin valideynləri ilə birlikdə olduğu ailə mühitidir. Valideynlərin vəzifəsi uşağa qulluq etməkdir. Bundan əlavə, sevgisini göstərən valideyn münasibəti uşaq üçün çox vacibdir. Valideynlərin münasibəti uşağın şəxsiyyət xüsusiyyətlərinin müəyyən edilməsində və formalaşmasında mühüm amildir. Valideynlərin xüsusiyyətləri, uşaqları ilə münasibətlərdə göstərdikləri davranış modellərini müəyyən edir. Valideynlərin münasibəti uşağın indiki və gələcək davranışına böyük təsir göstərir. Ailələri ilə düzgün ünsiyyət, uşaqların yaşadıkları cəmiyyət üçün ardıcıl davranmaları, özünü təmin etmələri, sosiallaşmaları və ekstrovert olmaları üçün vacibdir. Bu vəziyyətin formalaşması birbaşa valideyn münasibəti ilə bağlıdır. Ümumi valideyn münasibətilərinə qoruyucu, həddindən artıq təzyiqli və avtoritar, balanssız və qətiyyətsiz, laqeyd və demokratik rəftarlar aiddir. Valideynlərin uşaqlar üzərində təsirli olan rəftar və davranışları müxtəlif amillərdən təsirlənir. Valideynin yaşı, təhsil səviyyəsi, aid olduğu sosial mühit, uşağın uşaq sayı və necə hamiləlik keçirməsi, gözlənilən körpə olub-olmaması kimi amillər valideynlərin uşağa qarşı münasibət və davranışlarına təsir etməməlidir. İdeal valideyn rəftarının necə olması lazım olduğunu müəyyən etmək çətin olsa da, uğurlu valideynlər uşağa qarşı hər zaman çevik, həddindən artıq dözümlü və sərt olmayan, uşağın ehtiyaclarını hiss edən, uyğun cavablar verən valideynlərdir. Onlar uşaqlarının davranışlarını və həmişə bütün hərəkətlərinə qarşı çıxmazdan əvvəl uşağın istəklərini anlama bilənlərdir. Uşaq doğulduğu andan daima ailənin inancları, dəyərləri, adət-ənənələri, rəftarları və onlardan gördüklərinin təsirinə məruz qalır. Uşaqlara və ailələrə xidmət göstərən işçilər və mütəxəssislər uşağa və onun ailəsinə sosial və mədəni aspektlər baxımından bütövlükdə baxmalıdırlar. Bu sahədə çalışanlar və mütəxəssislər ailədə və cəmiyyətdə uşağın fiziki, intellektual, emosional və sosial inkişafını təmin etməkdir. Bu prosesdə onlar məsləhət, ekspertiza və vəkillik rolları ilə uşağın və ailəsinin həyatında iştirak edirlər. Mümkün valideyn təlimləri keçirildiyi bölgələrdəki mədəniyyətlərin incə fərqləri nəzərə alınmaqla təşkil edilməlidir. Mədəni dəyərlərimizi daha yaxşı başa düşmək təhsilin çatdırılmasını və keyfiyyətini

artıracaq. Valideyn namizədləri uşaq baxımı və təhsilini şansa buraxmamalı, özlərini hazırlamalı, uşaq təhsilində fərdi səy göstərməlidirlər. Gəlir səviyyəsi ilə uşağa verilə biləcək yaşayış şəraitini nəzərə alaraq ailələrin hərəkət etməsi lazımdır. Valideynlər olaraq övladlarında arzuolunmaz davranışları müşahidə etdikdə öz münasibətlərini qiymətləndirməli, davranış probleminin həllini məktəb illərinə və müəllimin məsuliyyətinə buraxmamalıdırlar. Onlar övladlarına sağlam ailə ünsiyyət nümunəsi təqdim etməli və valideyn kimi doğru ünsiyyət vasitələrindən istifadə edərək xoş mühit nümayiş etdirməlidirlər. Ailədə demokratik mühit yaradaraq edilən paylaşımlar uşağa kiçik yaşlarından demokratik davranış bəxş edir. Valideynlərin övladlarına qarşı sağlam münasibəti daha çox onların barışıq, balanslı, sülhsevər olmasından, bir-birinə qarşı sevgi və hörmətdən asılıdır. Ailə mühitinə mənfi təsir göstərən amillər arasında valideynlərin uşaq illərində təzyiq altında və ya həddindən artıq zəif təhsildə böyüməsi, hazırkı həyatlarında həyat yoldaşları ilə xoşbəxt həyat sürməməsi, ailənin sosial-iqtisadi vəziyyəti vardır.

Dəyərlərə gəldikdə inkişafın bütün prosesində iştirak dəyərləri təhsil həyatında da həyati əhəmiyyət kəsb edir. Valideynlər uşaqlarına qarşı davranışlarında qərarlı olmalıdırlar. Övladlarına münasibət və davranışlarını dəyişən və hər keçən gün fərqliləşən valideynlərin harada və necə davranması lazım olduğunu bilməyən tutarsız şəxsiyyətlər yetişdirməsi qaçınılmazdır. Bunun üçün ailələrə uşaq inkişafı və yeniyetmələrin inkişafı kimi mövzularda müxtəlif seminarlar və ya təlimlər keçirilərək dəstək verilməlidir. Uşağın dünyanı anlamağa çalışması zamanı onun ətrafında gördüyü təsirlər vacibdir. Ailə uşağın ən yaxın sosial çevrəsi olduğundan sevgi, hörmət, mərhəmət, xeyirxahlıq, doğruluq, tolerantlıq kimi dəyərlər ailədə müşahidə olunmaqla öyrənilir.

Bundan əlavə, unutmaq olmaz ki, insanların fitri xüsusiyyətləri və sosial mühit dəyərlərin formalaşmasında rol oynayır. “İbtidai məktəbdə, orta təhsildə və ya universitetdə təhsilimizin hər hansı bir mərhələsində uğursuzluğa düşər olduğumuz zaman, həyatda müvəffəqiyyət şansımız əhəmiyyətli dərəcədə azalır. Valideynlərin övladlarına münasibətini uşağa söz verildiyi və qarşılıqlı hörmətin hökm sürdüyü demokratik münasibət, cəzanın ön planda olduğu avtoritar münasibət, nizam-intizam,

təzyiq və sərt qaydalar, qeyri-məhdud hüquqlar verdiyi, qərar qəbul etmə prosesinə qədər bütün məsələlərdə uşağın mərkəzdə olduğu sərbəst münasibət, daimi nəzarət altında saxladıkları və həddindən artıq qoruyucu davranışları olan qoruyucu münasibətlərə bölə bilərik”[43,s. 100-102]. Valideynlər övladlarından gözlədikləri davranış modelinə uyğun davranmalıdırlar. Harmonik və azad ailə mühitində, ardıcıl və sağlam münasibətlərdə böyüyən uşaq özünü idarə edə bilən bir fərd kimi yetkinlik həyatına çatır. Məhsul həmişə səpilən toxum və ətraf mühit şəraiti ilə birbaşa mütənasib olaraq inkişaf edir. Bu səbəbdən valideynin münasibəti inkişaf etməkdə olan uşağın şəxsiyyətinə təsir edərək nümunəvi bir model meydana gətirər və oxşar davranışlar nümayiş etdirərək şəxsiyyət modellərindən əldə etdiklərini ortaya qoyar.

Dəyərlərin mənimsənilməsində insanların yaşadığı ailə və cəmiyyət mühüm təsirlərə malikdir. Dəyərlərin öyrənilməsi ilk yer ailədir. Məlum olduğu kimi, uşaq ailəsində gördüyü sevgi, hörmət, əməkdaşlıq kimi dəyərlərə mənə yükləyir və onları beynində yerləşdirməyə başlayır. Daha sonra məktəbdə və ətraf mühitdə müxtəlif dəyərləri öyrənərək özünü inkişaf etdirir. Cəmiyyəti ayaqda saxlayan dəyərlər, xüsusən də hüquq və ədalət dəyərləri mənimsənilməli və həyata keçirilməlidir. Dəyər təhsilində fərdlərə üstünlük verilir. Fərdin əvvəlcə özünü, sonra ailəsini, yaşadığı toplumu və tədricən dünyanı dəyişməsi gözlənilir.

Müəllim öyrənməyə rəhbərlik edən və yaradan şəxsdir. Öyrənmə öyrənənin özünün əldə etdiyi nəticədir. Öyrənmə fərdin öz təcrübələri nəticəsində baş verir. Müəllimin funksiyası müxtəlif təlim metodları və üsulları və davranışların şagirdlər tərəfindən mənimsənilib-mənimsənilmədiyini qiymətləndirməkdir. Müəllimin şagird davranışını dəyişdirmək vəzifəsi təkcə sinifdə keçərli deyil. Onların məktəbdəki bütün təcrübələrinin bir təhsil qarşılığı olmalıdır. Məktəb öz strukturunda uşaqların daim təsir altında olduqları yaxın mühitdə və ailədə öyrənmə təcrübələrinə nəzarət etməli və istiqamətləndirməli, həmçinin təcrübələr arasında ardıcılığı təmin etməlidir. Ailədə uşaqların həyatına nəzarət etmək üçün müəllim şagirdlərin valideynləri ilə əməkdaşlıq etməyi bacarmalı, ailədəki təhsillə məktəbdəki təhsilin bir-birini dəstəkləməsi təmin edilməlidir. Ortaq şəkildə müəyyən bir plan üzrə əlaqə quraraq təhsil müəssisəsi ilə müntəzəm ünsiyyətdə olan və övladlarına təhsil dəstəyi

verən valideynlərin övladlarının uğurlarının artdığı müşahidə edilir. Məktəbin vəzifəsi, onu təşkil edən elementlərin tam koordinasiya işlədiyi ardıcılıqla öz vəzifələrini yerinə yetirməkdir. Bu səbəbdən məktəb heyəti inkişaf etdirilməli və bütün aidiyyəti şəxslər təhsil prosesində iştirak etməlidirlər. Məktəbdə həyata keçirilən təlim-tərbiyə tədbirlərinin planlaşdırılması və həyata keçirilməsində müəllimlər ən mühüm məsuliyyəti öz üzərlərinə götürürlər. Əgər əsas məsələ keyfiyyətli şagird yetişdirmək və onları həyata hazırlamaqdırsa, övladlarının uğuru üçün çalışan ailələri kənar qoymaq ağılsızdır. Ailələrlə ünsiyyət müəllimin ən mühüm vəzifələrindən biridir.

Effektiv valideyn-müəllim ünsiyyəti uşaqların inkişafına kömək edir və mühüm məktəb-ailə əməkdaşlığının böyüməsinə kömək edir. Vurğulamaq lazımdır ki, müəllimlər ailələrlə təkbətək əlaqələr qurur və məlumatı ailələrə ötürürlər. Təhsil, məktəb-ailə əməkdaşlığı, uşaqların sağlam inkişafı və valideyn-müəllim münasibətlərini gücləndirmək məqsədilə məktəbə hazırlıq məqsədilə təşkil olunmuş maarifləndirici tədbirlərin həyata keçirilməsi üçün məktəb və ailələrin birgə fəaliyyət göstərdiyinə aiddir.

“Ryff-in psixoloji rifah nəzəriyyəsi klinik və inkişaf psixologiyasındakı konsepsiyalara əsaslanır. Nəzəriyyə insanların psixoloji rifahını altı ölçüyə bölür. Bunlar:

- özünü qəbul etmə;
- başqaları ilə müsbət münasibətlər;
- şəxsi inkişaf;
- həyatın məqsədini dərk etmək;
- ətraf mühiti mənimsəmək;
- muxtariyyət” [47, s.106-108].

Özünü qəbul etmək, fərdin güclü və zəif tərəflərinin qəbul edilməsi, fərdi inkişafı, öz potensialından istifadə edən insanın inkişafı, başqaları ilə müsbət münasibətləri, ətraf mühitlə empatiya, etibar və səmimiyyətə əsaslanan ictimai münasibətlər qura bilmək, həyatın məqsədini qavramaq, həyatın mənalı və məqsədyönlü olduğuna inam, ətraf mühitə yiyələnmə, öz mühitində imkan və şəraiti

səmərəli şəkildə istiqamətləndirməyi bacarmaq insanların münasibətlərinə birbaşa təsir edir.

İnsanlar əvvəlki həyat təcrübələrini özləri üçün bir əsas nöqtəsi kimi görür və sonrakı həyat təcrübələrini əvvəlkiləri ilə müqayisə edərək qiymətləndirirlər. İnsanlar qarşılaşdıqları yeni hadisələrə daha güclü reaksiya verirlər. Ancaq bu hadisələr və ya vəziyyətlər davamlı olduqda insanlar ilk başda bu vəziyyətlərə alışaraq və uyğunlaşaraq göstərdikləri reaksiyaları göstərmirlər. Bu prosesdə fərdlər əvvəlki həyat təcrübələrinin yaratdığı həddən yuxarı bir vəziyyətlə qarşılaşdıqda, ilk mərhələdə xoşbəxt olacaqlar və bu vəziyyət fərdlərin subyektiv rifahını artıracaq. Lakin bu subyektiv rifah müvəqqəti haldır, çünki xoşbəxtlik verən vəziyyət və ya hadisə davam etdikdə, öyrəşmə və uyğunlaşma nəticəsində fərdlərə xoşbəxtlik və həzz vermə hissini itirəcək.

Pedaqoqların və alimlərin fikrincə öyrənələrin inkişafı və intellektual nailiyyətlərini artırmaq üçün yaxşı təlim şəraiti təmin etmək vəzifəsi ilə yanaşı, qeyri-intellektual amillərin də xüsusi diqqətə layiq olduğu bildirilir. Mütəxəssislər bir çox aspektlərdə müxtəlif yaradıcılıq qabiliyyətləri olan tələbələrlə siniflərdə tələbələrin sayı artırılan universitetlərdə emosional və qayğıkeş mühitin yaradılmasının yüksək keyfiyyətli öyrənmə üçün əlverişli olduğunu və eyni zamanda müəllim üçün çox çətin olduğunu qeyd etmişlərdir. Eyni şəkildə, başqa alimlərə görə, hər bir fərdi müəllim, bütövlükdə institutlar kimi, tələbələrlə rəsmi və ya qeyri-rəsmi qarşılıqlı əlaqə vasitəsilə öyrənmə mühiti yaradır. Bu ab-hava müəllim və tələbələrin ətraf haqqında necə hiss etmələri və təbii olaraq tələbələrin öyrənməsinə müsbət və mənfi təsir göstərməsi ilə bağlıdır. Bu fikrə əlavə olaraq müəllimlər və tələbələr arasında və ya müəssisə daxilində qurulan münasibətlərin keyfiyyəti, onun ab-havasına, tələbələrin bu barədə necə hiss etdiyinə diqqət yetirilməli olduğu bildirilir. Müəllimlər istər sinif daxilində, istərsə də istinad edilən sinifdən kənarında müəllim-şagird münasibətlərinin yaxşı keyfiyyətdə qurulmasına böyük təsir göstərirlər. Emosional iqlim müəllimlərin tələblərin formalaşması üçün effektiv tədrisin ən mühüm komponentləri ilə səmimi münasibət saxlamaq, təkmilləşdirmək və tələbələrin ehtiyac və maraqlarını təmin etmək üçün müvafiq materiallar ilə təmin etməkdir.

Təhsil alanların daha dərindən dərk etməsinə həmyaşdaları və müəllimləri ilə dialoq və əməkdaşlıq yolu ilə nail olmaq olar. Təlimdə və öyrənmədə öyrənən-müəllim münasibətlərinin kifayət qədər əhəmiyyətli olduğunu iddia etmək olar. Nəzəri cəhətdən onlar tədris və öyrənmədə müəllim-şagird münasibətlərinin əhəmiyyətini əsaslandırırlar. Təcrübəli şəkildə onlar tələbə-müəllim münasibətləri baxımından yaxşı tədris və yaxşı müəllimlər haqqında təsəvvürlər formalaşdırırlar. Bir sıra alimlərə görə, tələbələr birinci insan, ikinci isə öyrənənlərdir. Universitet təkcə müəllimlər üçün tələbələrin öyrənmə qabiliyyətini artırmaq üçün təhsil müəssisəsi deyil, həm də insanların interaktiv icmasıdır. “Alman sosioloqu Ferdinand Tönnies ' Gemeinschaft (icma) və 'Gesellschaft' (təşkilat) konnotasiyaları arasında fərq qoyur. Onun fikrincə, Gemeinschaft (icma) üç formada mövcuddur: qohumluq ("biz" şəxsiyyəti), yer (ümumi yerli paylaşma) və ağıl (ümumi məqsəd üçün qarşılıqlı əlaqə nəticəsində insanların bir-birinə bağlanması, paylaşılan dəyərlər toplusu. və ortaq varlıq anlayışı). Bir universitetin belə bir ideal icma və ya ümumi dəyərlər və ideallar vasitəsilə tələbələri və müəllimləri özlərindən daha əhəmiyyətli bir şeyə xüsusi yollarla bağlayan bir bağ olduğu güman edilir. Bu ideal universitet icması müəllimlərə və tələbələrə “onlar” toplusundan kollektiv “biz”ə çevrilməyə kömək edir” [50, s. 45-50].

Müəllimlər hər hansı bir sinif otağının tələbələrin fərdi olduğu və həmyaşdaları kimi müəllimlərlə qarışdığı bir sosial yer kimi hissələrinə uyğunlaşmalıdırlar. Onlar bir-biri ilə rəqabət aparırlar, lakin insan kimi qiymətləndirilmək və dəyərləndirilmək arzusundadırlar. İnsanlar sosial varlıq olduğundan, hər bir tələbənin rifah hissi daha çox şəxsiyyətlərarası münasibətlərdən asılıdır. Başqaları ilə yaxın münasibət qurmaq rifah və xoşbəxtlik üçün vacibdir. Şəxsiyyətlərarası münasibətlərimiz vasitəsilə biz şəxsiyyətimizi müəyyənləşdiririk, düşüncələrimizi və hissələrimizi ifadə edirik, başqaları ilə əməkdaşlıq fəaliyyəti ilə məşğul oluruq və başqaları ilə bağlılıq ehtiyaclarını ödəyirik və ya ehtiyaclarını ödəyirik. Müəllim və şagirdin təlim-tədris prosesinə cəlb olunması da sosial hadisədir. Yalnız şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı əlaqə və qrup arasında qarşılıqlı fəaliyyəti ilə müəllim lazımı tədris işini yerinə yetirə bilər. Tədris çox sayda insan arasında ünsiyyəti əhatə edir və bu, bizə insan olmağa imkan

verir. Bir çox tələbələr fəal şəkildə müəllimlərindən və həmyaşıdlarından dəstək gözləyirlər. Müəllimlərin dəstəyi açıq şəkildə əsas idarəetmə strategiyasıdır. O, müəllimlər tərəfindən arzu olunan davranışı gücləndirmək, həmçinin özünə hörmət və ümumiyyətlə sinifdə müəllimlər və tələbələr arasında daha müsbət münasibətlər yaratmaq üçün istifadə edilə bilər.

Daxili motivasiya olan özünə hörmət insan ehtiyaclarının ən əsaslarından biridir. Bu, sinif davranışında da güclü amildir. Öyrənmə fərdi məsələdir, öyrənənin özü, öz sürəti ilə və onun öz marağına, yaşına, dəyərlərinə, keçmişinə (sosial-iqtisadi, sinif, eqo mərhələsinin inkişafı), təlim məqsədlərinə və öyrənmə motivasiyasına uyğun olaraq müşayiət olunur. Hər bir fərdin ehtiyaclarını və maraqlarını təmin etmək, öyrənmə motivasiyası və üslubu tədris və öyrənmə üçün kifayət qədər vacibdir. Bunlar müəllimlərin davranışlarında dolayısı ilə mövcud olan gizli kurikulum kimi qəbul edilir. Araşdırmaçılara görə, müəllimin tələbələrlə nə qədər yaxşı münasibət qurması əsasən hər bir tələbə ilə fərdi olaraq qurulan əlaqənin kəmiyyət və keyfiyyəti ilə müəyyən edilir. Yaxşı müəllim şagirdlərə bir şəxsiyyət kimi yanaşır, sevgi dolu qəlbə malikdir və tələbələrinə isti münasibət bəsləyir. O, tələbələri ilə empatiya qurur. Bütün öyrənələr dostlar, dəyər, müəllimlərlə bağlılıq hissəsinə sahib olmaq istəyirlər və hər ikisi ilə dostluq etməyə hazırdırlar. Bu, sinif daxilində və ya xaricində mehriban atmosferin vacibliyini izah edir. Müəllimlər onların öyrətdikləri mövzulara maraq qatsalar, şagirdlərin öyrənmə arzusu daha da artacaqdır. Effektiv tədrisin əsas prinsipindən biri olan yaxşı tədris müəllimlərin şagirdlərə böyük qayğı və hörmət göstərməsi deməkdir. Eynilə, yüksək keyfiyyətli öyrənmənin artırılması üçün:

- hissləri və dəyərləri cəlb etmək, həmçinin intellektual inkişaf;
- yüksək keyfiyyətli fərdin öyrənməsinə nail olmaq üçün mühitin (fiziki və sosial) yaradılması – narahatlığı minimuma endirmək və həzzi maksimum dərəcədə artırmaqdır.

Effektiv tədris mövzu ilə bağlı səmərəli ünsiyyət və tələbələrə şəxsi maraq göstərmək, onlara kömək etmək, dəstəkləməyə hazır olmaq və onlarda özünə inamını artırmaq ilə xarakterizə olunur. Tələbələr inanırlar ki, onların ən yaxşı öyrənmə

davranışları, müəllimləri onlara kömək etməyə sadıq olduqda, onları şəxsən tanımaq üçün vaxt ayırdıqda baş verir.

Alimlərə görə, bir sıra tədqiqatlar göstərir ki, akademik nailiyyətlər və tələbələrin davranışları müəllim-şagird münasibətlərinin keyfiyyətindən çox təsirlənir. Tədqiqatlar göstərir ki, öyrənən-öyrədən münasibətlərinin emosional aspekti müəllim mərkəzli üsulları ilə bağlı ənənəvi məsləhətlərdən daha vacibdir. Bakalavr tələbələrinin fərdi ehtiyaclarına maraq, anlamaqda və öyrənməkdə çətinliklərə kömək etmək və müəllimlər və tələbələr arasında etimad mühiti yaratmaq keyfiyyətli tədris və öyrənmə üçün kifayət qədər vacibdir. Müəllimin keyfiyyəti (sevgi, tələbələrə qayğı) digər tədris aspektlərindən daha vacibdir. Nəzarətçilər və nəzarət edilənlər arasında əlaqə effektiv tədqiqat və layihə nəzarətində kifayət qədər vacibdir. Yaxşı müəllim-şagird münasibəti açıqlıq və ya şəffaflığa malikdir, buna görə də hər biri digəri ilə birbaşa və dürüstlük riskini öhdəsinə götürə bilər. Birinin digərindən qarşılıqlı asılılığı (asılılıqdan fərqli olaraq) hər kəsin böyüməsinə və unikallığını, yaradıcılığını və fərdiliyini inkişaf etdirməyə imkan verilməsinə bağlı olur. Müəllim-şagird münasibəti demək olar ki, tam açıqlıq ilə xarakterizə olunur, burada biz tələbələrlə geniş şəxsi qayğı və dəyərləri paylaşır, məktəbdənkənar həyatımızı əks etdirən aspektlərin məhdud şəkildə paylaşılması ilə məktəb mühitinə reaksiyalarımız və hisslərimizi bölüşürük. Müəllimlərin qayğısı sadəcə olaraq səmimi şəxsiyyətlərarası münasibətlərin yaradılmasından daha çox aslıdır. Bu, həmçinin kurikulum və təlimat qərarları ilə bağlı tələbələrlə dialoqun təşviq edilməsini, tələbələrin narahatlıqlarını dinləməyi, bütün öyrənənlərin uğur əldə etmək imkanının olmasını və öyrənmənin əyləncəli və maraqlı olmasını təmin etməyi əhatə edir. Əməkdaşlıq əlaqələri öyrənən-öyrədən münasibətlərinin qarşılıqlılığının mərkəzidir.

Tədris üslubu müəllimlərin təhsil prosesi zamanı davamlı və ardıcıl davranışlarının cəmlənməsidir. Tədris üslubu müəllimin məlumatı təqdim etmə tərzini və öyrənlərlə ünsiyyət strukturunu göstərən elementdir. Müəllimlərin hazırlığı, inancları üslubunu müəyyən edir. Bundan əlavə, tədris üslubuna müəllimin tədris zamanı tətbiq etdiyi metod, texnika, möhkəmləndirmə, şagirdin dərstdə iştirakı, rəy bildirmək, izahat vermək və sual vermək kimi davranışlar daxildir. Tədris

üslubunun bu qədər əhatəli olması bir çox tədqiqatçıların bu sahədə çalışması ilə nəticələnmişdir.

Bu tədqiqatların nəticəsi olaraq ədəbiyyatda tədris üslublarının müxtəlif təsnifatları öz yerini tutmuşdur. Tələbələri və həmkarları tərəfindən çox vaxt fərqli və ya unikal kimi müəyyən edilən müəllimlər qrupu həmkarlarının “nə edirsə, ən yaxşısını da edir” kimi ifadə etdikləri müəllimlərdir. Bu müəllimlər özlərini başqalarının nöqtəyi-nəzərindən qiymətləndirirlər. Bu qrupdakı müəllimlər şagirdləri dərəcə fəalliyəti təmin edən, müxtəlif fənlər üzrə dərin biliyə malik olan, lazım gəldikdə bu biliklərdən öz dərslərində istifadə etməyi bacaran müəllimlər aiddir. Bundan əlavə, bu müəllimlər tələbələrə az sözlə nail ola biləcəkləri tapşırıq və ya layihələr verməyə üstünlük verir və prosesin sonunda tələbələri ortaya qoyduğu bilik və ya göstərdikləri səylər haqqında həvəsləndirirlər. Bunlara əlavə olaraq, onlar tək-cə müəllim rolunu deyil, həm də model rolunu da götürürlər. Sahib olduqları xüsusiyyətlərə görə belə müəllimlər düşüncənin öyrədilməsi prosesində yaradılmalı olan demokratik sinif mühitinin təmin edilməsində uğur qazana bilənlərdir. Müəllimlərin sinifdəki münasibət və davranışları, danışmaq üslubları və fərdi meyilləri tələblərə olan əsiri artırır. Sinif davranışlarının əsasını təşkil edən üslub digər insanlara təsir edən mürəkkəb psixi, mənəvi və fiziki xüsusiyyətlərdir. Tədris sənətini həyata keçirən müəllimin sinifdə səs tonu, jest və mimikalardan istifadə etməsi sinifdə davranış strukturunu yaradır. Müəllimin jest və mimikaları, səs tonu, hadisələrə yanaşması, dəyişməyə meylini və müəllimin sinif davranışları ilə bağlı ümumi hərəkətləri onun tərzini ifadə edir. Digər tərəfdən şəxsiyyətlərarası ünsiyyətə açıq davranışlar var. Bu davranışlar inandırmaq, dost olmaq, əlçatan olmaq, ədalətli olmaq, motivasiya etmək və səbirli olmaq kimi sirlənə bilər. Müəllimlərin sinifdə seçdikləri tədris metodları onların tədris üslubunu müəyyən edən digər amil kimi qəbul edilir. Müəllimlər seçdikləri tədris metoduna uyğun olaraq mühazirəçi, müzakirə meneceri və ya moderator kimi rolları yerinə yetirirlər. Bu baxımdan müəllimlərin seçdiyi tədris üsulları həm də onların tədris tərzini nəzərdə tutur. Müəllimin istifadə etdiyi üsullar fərdin şəxsiyyət xüsusiyyətləri və biliyi kimi bir çox amillərə görə fərqli görünür.

Yüksək aktiv təlim öyrənənin fəal olduğu öyrənmə üsullarında, müəllim nəzərdə tutduğu nəticəyə tam çatmaya bilər. Çünki öyrənən aktiv olduqda prosesi tam nəzarətdə saxlamaq çətindir. Yüksək aktiv öyrənmə isə şagirdin aktiv olduğu, lakin müəllimin prosesi idarə etməkdə daha uğurlu ola bilər. Bu üsullar strukturlaşdırılmış müsahibə, ikitərəfli müzakirələr, nümayiş, beyin həmləsi, strukturlaşdırılmış kiçik qrup müzakirələri və sahə tədqiqatları kimi sıralana bilər.

Aşağı aktiv öyrənmə öyrənənin prosesdə fəal iştirakının daha məhdud olduğu, lakin nəticələrin dəqiq proqnozlaşdırıla bilməyəcəyi üsulların tətbiqi ilə yaranan vəziyyətdir. Aşağı aktiv öyrənmə öyrənənin fəal şəkildə öyrənmək imkanının olmadığı, lakin müəllimin prosesə tam nəzarət etdiyi üsulları əhatə edir. Dərs zamanı hazırlanmış təqdimatlara və ya filmlərə baxmaq, dərsdə kitabdakı məzmunun mühüm hissələrini oxumaq, müəllimin semestr ərzində müzakirə etdiyi məzmunun mühüm məqamlarını təkrarlamaq kimi üsullar bu qrupa daxil edilə bilər.

Müəllimin müəyyən metoddan nə dərəcədə uğurla istifadə etməsi onun tədris üslubunun digər müəyyənedici amilidir. Bəzi ərazilərdə əksər müəllimlər tez-tez demək olar ki, eyni tədris metodundan istifadə edirlər. Bununla belə, əldə edilən nəticələr fərqli ola bilər. Bu vəziyyətin əsas səbəbləri kimi şəxsiyyətin malik olduğu bacarığı, yaradıcı materiallar istifadə etmək olduğu göstərilir. “Alimlərə görə, müəllimlərin davranışlarını tədris üslubu kateqoriyalarına görə aşağıdakı kimi təsnifatını verə bilərik:

- Analitik/süni davranışlar: özünü qiymətləndirərkən başqalarının baxışlarından istifadə edə bilən müəllimlər bu qrupa daxildir.
- Təşkilat/aydınlıq davranışları: müəllim dərsin məqsəd və vəzifələrini hamının başa düşəcəyi şəkildə təqdim edir. Bu qrupdakı müəllimlər materialların işlənilməsində kifayət qədər yaradıcıdırlar.
- Müəllim-qrup münasibətinin davranışları: şagirdləri ilə eyni ortaq məxrəcə gəlməyi hədəfləyən və buna nail olana qədər müzakirə prosesini tərtib edib həyata keçirə bilən müəllimin üslubudur. Bu üsluba daxil olan müəllimlər şagirdlərini öz münasibət və davranışlarını tənqid etməyə təşviq edirlər.

- Müəllim-şagird qarşılıqlı davranışlar: müəllim həmişə tələbələr üçün əlçatandır və onlar məktəbdən kənarında olanda da onlarla maraqlanırlar” [17, s. 56-70].

Müəllim tədris zamanı dinamik və həvəsli olmalıdır. Hətta hiss etdiyi şövqü öyrənənlərə də hiss etdirir və onları dərse cəlb edir. Müəllimin tədris sənətini reallaşdırmaq bacarığıdır. Əlindəki materialları maraqlı etmək və ya hər hansı hadisəni öyrənəndə maraq oyadacaq şəkildə təqdim etmək bacarığı bu qrupdakı davranışlardandır. Müəllimlər özlərini təkmilləşdirmək üçün şagirdlərə daha çox tapşırıq verənlərdir. Bu tip müəllimlər tədris prosesində tələbələrə çoxlu ev tapşırığı, layihə və ya tədqiqat mövzuları verirlər. Əvvəllər hazırlanmış planlara uyğun olaraq, kursun idarə olunmasına və ya il ərzində həyata keçirilən fəaliyyətlərə həddindən artıq həssaslıqla yanaşan müəllimlər də vardır. O, sinif mühitində hakimiyyətin nəzərdə tutduğu hər şeyi həyata keçirmək üçün həddindən artıq səy göstərir. Şagirdlərin bacarığına əhəmiyyət verən müəllimlər özlərini qiymətləndirmək üçün dərslərin sonunda tələbələrdən rəy almağa diqqət yetirirlər. Bu, tələbələri tərəfindən yaxşı dinləyici kimi müəyyən edilən müəllimlərin daxil olduğu müəllimlərdir. Müəllimlər öyrənənlərinə bir şəxsiyyət kimi baxır, onların fikir və mülahizələrinə önəm verirlər. Rollar xüsusi situasiyalarda ideya və davranış strukturunu istiqamətləndirən davranışların məcmusudur. Müəllimin oynadığı rollar təlim prosesində tələblərə uyğun olaraq dəyişir. Tədris prosesində müəllim bələdçi, təlimçi, moderator, qiymətləndirici, konsiliator kimi müxtəlif rolları üzərinə götürə bilər. Müəllimin oynayacağı rolları müəyyən etməsi keçmiş təcrübələr, məktəbin məqsədi, müzakirə olunacaq məzmunun statusu, müəllimin koqnitiv, affektiv və psixomotor xüsusiyyətləri kimi bir çox dəyişənlərdən asılıdır. Müxtəlif müəllimlər eyni rol seçsələr də, bu rolü tətbiq edərkən onların fərdi qabiliyyətlərindəki fərqlər oynadığı rolun təsirini azaldır və ya artırır. Bəzi hallarda müəllimlər eyni vaxtda birdən çox rol oynamaq olurlar.

Fərdi meyllərimiz xarici aləmdə baş verən hadisə və hadisələrə reaksiyaların əsas müəyyənediciləri sırasındadır. Çünki reaksiya verilməzdən əvvəl məlumatlar toplanır və əldə edilən məlumatların işığında, malik olduğu meyllərə uyğun olaraq

reaksiyalar aşkarlanır. Fərdi xüsusiyyətlər təkcə reaksiya prosesinə deyil, həm də məlumatların toplanmasına və qiymətləndirilməsinə təsir göstərir.

Şəxslər meyllərinə görə fərqli təsnifata daxil edilə bilər: Tapşırıq və layihə kimi öyrənən məhsullarının təqdimatı zamanı sinifi daim nəzarətdə saxlayanlar, onlar məqsədlərindən daha çox dərsin məqsədinə əhəmiyyət verirlər. Bu qrupa prosesdən çox nəticəyə diqqət yetirən və çevik olmayan müəllimlər daxil edilə bilər. Ev tapşırığı və layihə kimi mövzularda tələbələrini sərbəst buraxmaq, nəticə qədər prosesi düşünmək, şagird məqsədlərini prioritetləşdirmək, dəyişikliyə ayak uydurmaq və onlara rəhbərlik etmək, müşahidə və təcrübə kimi fəaliyyətlərə önəm vermək kimi xüsusiyyətlərə malik müəllimlər də vardır. Onlara ekstrovert tiplər deyilir.

Müəllimlər məhdud sayda seçim təklif edərək öyrənənlərinin müəyyən bacarıqlar üzrə ixtisaslaşmalarını istəyirlər. Bu tip müəllimlər öyrənənlərə hadisələrdə görünəndən kənar olanı dərk etməyə çalışırlar. Bu səbəbdən belə müəllimlər düşünürlər ki, nəticədən çox, bu nəticəyə səbəb olan amillər qavranılmalıdır. Öyrənənlərinə davranışları ilə bağlı hər zaman müsbət və ya mənfi rəy verən, şagirdlərin tərbiyə yerinə böyük mənzərəni görməsini istəyən, konkret tələbələr yerinə bütün tələbələrlə eyni şəkildə davranmağa çalışan müəllimlər bu qrupa daxil edilə bilər. Müəllimlər üçün ünsiyyət ən vacib məsələdir. Xüsusilə uşaqların problem həll etmə bacarıqlarını təkmilləşdirməyə çalışırlar. Mühakimə edən müəllimlər dərsin gedişində çox vaxt eyni üsullara üstünlük verən müəllimlərin profilini çəkirlər. Onlar proqrama və izləniləcək proseslərə sıx bağlıdırlar. Onlar üçün qarşıya qoyduğu məqsədlər bəzi tapşırıq və layihələri həyati əhəmiyyət kəsb edir və buna görə də tələbələri daim nəzarətdə saxlayırlar.

Öyrənənlərə daha müsbət rəy verməyə üstünlük verən, çevik və ani və ya xüsusi üsul və üsulları əvvəlcədən dizayn etmədən seçib tətbiq edə bilən müəllimlərdir. Müzakirəyə açıq olduqları üçün tələbələrə açıq suallarla yol göstərməyə üstünlük verirlər.

Müəllimin tədris tərzini təfəkkür bacarığının inkişafı prosesində ən fundamental hissədir və bu, müəllimin özünə inamı və tədris üslubu ilə bağlıdır. Məsələn, müəllimin sinif otağının tərtibatı, şagirdlərə rəy verməsi, onlara örnək rolu oynaması

təfəkkür prosesi üçün vacib kimi ifadə olunan bir çox detallar müəllimin fərdi xüsusiyyətlərindən irəli gəlir. Müəllimin tədris üslubu düşüncəni dəstəkləyən sinif atmosferinin yaradılmasında ən əsas bacarıqlardan biridir. Çünki təfəkkürün öyrədilməsi prosesi təhsil alanların öz öyrənmələri üçün məsuliyyət daşmasını hədəfləyən və öyrənən mərkəzli metod və üsullardan istifadəni tələb edən prosesdir. Bundan əlavə, təfəkkürün öyrədilməsi prosesi konstruktiv yanaşmadan istifadə etməyi və bu yanaşmaya uyğun olan tədris metod və üsullarını tətbiq etməyi tələb edir. Bu səbəbdən də düşüncənin öyrədilməsi prosesində müəllimin rolu mühümdür. Sınıfda ekspert və ya nüfuzlu tədris tərzini davranışı nümayiş etdirən müəllimin düşünmə bacarıqlarının tədrisi prosesini uğurla idarə etməsi mümkün deyil. Çünki bu üslubun müəllimləri təfəkkürün dəstəklənməsindən uzaq olan ənənəvi tədris üsullarını tətbiq etməyə meyillidirlər. Bu üslubun xüsusiyyətlərinə malik olan müəllimlər təkcə tədris üsullarının tətbiqi baxımından deyil, həm də məzmunun yenidən qurulması və qiymətləndirmə kimi proqramın digər komponentləri baxımından düşüncəni dəstəkləyəcək fəaliyyətləri yerinə yetirə bilməzlər. Digər tərəfdən, fərdi model üslubuna aid davranışlar sərgiləyən müəllimlər model olmaq baxımından düşünən müəllim modeli yaratsalar da, son mərhələ olan öz modelini inkişaf etdirmək baxımından şagirdə dəstək olmaqda kifayət etməyəcəklər. Çünki belə müəllimlər tək bir modeldən həddən artıq asılıdırlar və digər modellərin mümkünlüyünə tərəddüd edirlər. Fərdi fərqlər nöqteyi-nəzərindən başqa bir dəyişən müəllimin özünü effektivliyidir. Tədris prosesinin vaxt aparan və uzunmüddətli fəaliyyət olması üçün düşünmə bacarıqları sistemli və davamlı müəllim profilini tələb edir. Öyrətmə effektivliyi yüksək olan müəllimlər daha uğurlu olacaqlar. Çünki qərarlı, sistemli və israrlı şəxslərin öz işlərində daha uğurlu olduğunu göstərən müxtəlif tədqiqat nəticələri var. Müəllimin daxili motivasiyasının qaynaqları sırasında özünə inam da yer alır. Düşüncə bacarıqlarının öyrədilməsi sahəsində yüksək özünəməxsus inanclara malik müəllimlərin düşünməyi öyrətmək üçün motivasiyası və inamı və qətiyyəti daha yüksək olur. Öyrətmə effektivliyi yüksək olan müəllimlər düşünmə bacarıqlarını inkişaf etdirməkdə özünü aşağı səviyyədə olan müəllimlərdən daha uğurlu olurlar. Nəticə etibarını ilə təfəkkürün öyrədilməsi

prosesi müəllimlərin sinifdə davranış nümunələri ilə sıx bağlıdır, çünki söhbət nəyin öyrədilməsindən deyil, necə öyrədilməsindən gedir. Müəllimlərin sinifdəki davranış nümunələri fərdi fərqlərə görə dəyişiklikləri göstərir. Təfəkkürün öyrədilməsi üzrə müvəffəqiyyət dərəcələrindəki fərqin əsas mənbəyi bağlı sinif qapıları arxasında baş verənlərdir. Bağlı qapılar arxasında baş verənlərin fərqi də müəllimlərin fərqliliyindən qaynaqlanır.

Təhsil təcrübəsi fərd ilə öyrənilənlər arasında davamlılıq və qarşılıqlı əlaqə tələb edir. Məktəb təkcə mədəni irsin ötürülməsi ilə bağlı öhdəlik götürməkdənsə, həm də şagirdin marağını və dəyişən cəmiyyətin aktual problemlərini vurğulamalıdır. Təhsilin utilitar anlayışı abstraksiyalardan, əvvəllər məlum olan qayda və faktlar toplusundan, gizli və mütləq iddiaları olan düşüncə sistemlərindən fərqli olaraq konkret sahələrə, faktlara və hərəkətlərə meyl edir. Təcrübə qarşılıqlı əlaqə yolu ilə inkişaf edə bilər. Bu prinsip göstərir ki, təhsilin mahiyyəti sosial prosesə əsaslanır. Bu vəziyyəti “hər qarşılıqlı əlaqə bir təcrübədir” kimi şərh edə bilərik. Bilik və təcrübəni əhatə edən təhsil mədəniyyətin təsiri altında və mədəniyyətə təsir edən dəyişikliklərə açıq olmalıdır. Qarşılıqlı əlaqə, ilk növbədə, varlıq, xüsusən də yaşamaq üçün şərtidir. Yalnız ətrafı ilə daim qarşılıqlı əlaqədə olan insanın bəzi təcrübələri həyat həddini aşmağa qadirdir. Təcrübə şəxs baxımından fərd və onun ətrafı arasında müəyyən qarşılıqlı əlaqənin məzmunudur. İnsanın insan və ya ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqəsi nə qədər qarşılıqlı əlaqə və təcrübəyə imkan verirsə, həyat bir o qədər mənalı ola bilər. Qarşılıqlı əlaqə isə qarşılıqlı təsir prosesidir. Bu proses göstərir ki, fərd təhsildə öz mühiti və digər fərdlərlə daim qarşılıqlı əlaqədə olur. Öyrənməyi həyatın məhsulu kimi adlandırsaq təcrübələrdən keçməyən öyrənən ola bilməz. Öyrənmə təcrübəsi əvəzinə müşahidə olunanları tədris vəziyyəti kimi təsvir edə bilərik. Müşahidə olunan reaksiyalar qarşılıqlı təsirlərin mövcudluğudur və tədris vəziyyəti həm də öyrənmə təcrübələrinin mövcudluğundan xəbər verir. Beləliklə, əsaslı təcrübələr (daimi davranış dəyişikliyi) gözlənilən öyrənmə, yəni arzu olunan dəyişikliyə səbəb olan təcrübələrdir. Öyrənməyi təmin edən və istiqamətləndirən tədris təcrübələr vasitəsilə baş verir.

Ona görə də tədrisi öyrənmənin peyki adlandırıla bilər. Təcrübələrin formalaşmasında ətraf mühitin əhəmiyyətini qeyd edərsək, tədris fəaliyyətləri müəyyən etibarlı həyati təcrübələri mümkün edəcək vəziyyətlər yaratmalıdır. İnsanlar hadisələri, münasibətləri, hissləri və düşüncələri sınıyaraq öyrənirlər. İnsanın həyatındakı qarşılıqlı əlaqənin həyatın formalaşması üçün “təcrübə həddi”ni aşdığı zaman onun qalıcı bir iz buraxacağı bəllidir. Ətraf mühit fərdin həyatı üçün lazımı girişləri ehtiva edən və insanlara davamlı və ya dövrü olaraq təsir edən dəyişənlərdən ibarət olan mühitdir. Fərdin ətraf mühitlə qarşılıqlı əlaqəsi ona yeni təcrübələr qazanmağa imkan verir. Bu təcrübələr vərdislərə çevrildiyi dərəcədə fərdin yaşayış vasitəsinə çevrilə bilər. Fərd kifayət qədər həyat səviyyəsinə malik olmadıqda, onun ətraf mühitə uyğunlaşması çətinləşə bilər. Bu səbəbdən təhsil fərdin öz mühitinə uyğunlaşmasını asanlaşdıran bir vasitə kimi fəaliyyət göstərir. Bu, təhsil müəssisələrinin öz sosial funksiyasını yerinə yetirməsinin zəruriliyidir. Sosial mühitin bu ekoloji xüsusiyyəti ali təhsil müəssisələrini müəllimliyə seçən tələbələrin yetişdirildiyi mühitlər olan təhsil fakültələri və onlara bağlı siniflər üçün də keçərlidir. Fərdlə ətraf mühitin dinamik qarşılıqlı əlaqəsi sosial koqnitiv öyrənmə nəzəriyyəsinə əsaslanan “qarşılıqlı müəyyənlik” prinsipi ilə izah olunur: Fərd və ətraf mühitin davranışı bir-birinə təsir edir və bu qarşılıqlı təsirlər fərdin növbəti davranışını müəyyən edir. Başqa sözlə, mühitin fərdi xüsusiyyətləri dəyişdirə biləcəyini, eləcə də fərdi xüsusiyyətlərin ətraf mühiti dəyişdirə biləcəyini müdafiə edir. Fərdin potensial mühiti hamı üçün eyni olsa da, “real mühit” fərdin öz davranışından asılı olaraq dəyişə bilər. Davamlı olaraq problem yaradan fərdin mənfi sosial mühit yaratması qarşılıqlı qərarlılıq prinsipinə misal ola bilər. Sosial varlıq olan fərd, ətrafına uyğunlaşa bilmək üçün şəxsiyyətlərarası əlaqələr qurmalı, buna münasibət və davranışlar sərgiləməlidir. Buraya insan potensialına təsir edəcək və inkişaf etdirəcək bütün növ qeyri-irsi amillər daxildir. Bu səbəbdən tələbə üçün uyğun təhsil mühitinin hazırlanması vacibdir. Ətraf mühiti müstəqil hadisələrin və orqanizmlərin birgə mövcudluğu kimi təyin edir. Mühit bir instansiyadan digərinə dəyişən hadisələr kainatı deməkdir. Şagirdin məktəbdaxili və məktəbdənkənar həyatının uyğunlaşdırılması məktəbdə qazanılan bilik, münasibət və davranışların

məktəbdənkənar həyat sahəsində ziddiyyət təşkil etmədiyi müxtəlif mühitlərdə öyrənməni asanlaşdırma bilər. Fərdin ətraf mühitlə bağlı idrakları və bu idrakların fərdin davranışına təsir yolları fərdin qavranılması sahəsinə daxil olan bir zəmin mövcuddur. Fərdin qavrayış sistemi forma və yer arasında fərq qoyduğu halda, fərdin daha əvvəl diqqət mərkəzində olduğu şey forma, fiqurun arxasında olan şey isə zəmindir. Başqa sözlə, əksər hallarda formanın yerdən daha çox diqqət çəkən xüsusiyyətləri vardır. Müxtəlif qıcıqlandırıcıların bir sahədəki digər stimullara münasibətdə qavranıldığını və fərd həmin mərtəbədəki formalar arasında mənalı əlaqələr tapa bildiyi zaman müvafiq stimulu tam və tam olaraq qavrayacağını bildirir. Sınıf mühiti baxımından nəzərdən keçirildikdə, sınıf atmosferi forma, sınıf mühitindəki digər xüsusiyyətlər isə zəmindir. Eynilə, öyrənmə-tədris prosesinin fiqur-zəmin prinsipi ilə əlaqəsi olduğunu iddia etmək olar. Nəticədə forma və zəmin yerindən çıxma bilər. Fərdin diqqətini çəkən ilk şey forma olduğundan, şagird sinifə daxil olarkən formadan təsirlənə bilər. Burada forma ifadəsi sinifin atmosferi üçün istifadə olunur. Onda formadan razı qalan tələbə diqqətini yerə daha asan cəmləyə bilər.

Nəticə etibarlı ilə şəxsiyyətlərarası münasibətlərin inkişafı üçün göstərilən səylərin istənilən nəticəni verməməsi müəllim və şagirdlərlə bağlı dəyişənlərin araşdırılması zərurətini ortaya qoyur. Müəllim dəyişənlərindən biri olan öz-özünə effektivlik qavrayışı ilə düşünmə bacarıqlarının mənimsənilməsi arasındakı əlaqənin araşdırılması şagird və müəllim fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Təfəkkürün öyrədilməsi prosesində müəllimlərin üzləşdiyi maneələrə diqqət yetirərsək müəllimin bu sahədə öz-özünə səmərəlilik səviyyəsinin aşağı olması üç ən mühüm maneədən biridir. Xüsusilə münasibətlərin inkişaf etdirilməsi yanaşmasına əsaslanan fəaliyyətlərdə və bacarıqlarının öyrədilməsi yanaşmasında müəllimin məzmun bilgisi, müəllimin təfəkkür bacarıqlarının inkişafı ilə bağlı təsəvvürləri və sınıf mühiti mühüm amillərdəndir.

II FƏSİL

ŞƏXSİYYƏTLƏRARASI MÜNASİBƏTLƏRƏ TƏSİR GÖSTƏRƏN AMİLLƏR

2.1. Tələbələrin həyatında üç əsas şəxsiyyətlərarası münasibətlər: valideynlər, müəllimlər və yaşıdlar

Sinifdə yüksək keyfiyyətli münasibətləri təsəvvür etmək asandır: səmimi qarşılıqlı əlaqələr və materialın öyrənilməsinə, akademik bacarıqların inkişafına yönəldilmiş münasibətlər.

Bu münasibətlər niyə önəmlidir? Münasibətlərin mahiyyətcə mürəkkəb dinamikasını izah etməyin faydalı yolu motivasiyadan keçir. Motivasiya sosial tərəfdaşların münasibətlər, bacarıq və sərbəstlik üçün önəmli insan ehtiyaclarını əsas tutaraq inkişafı dəstəklədiyi bir üsuldur.

Təhsil alanların həyatında üç əsas əlaqə mənbəyi onların akademik və qeyri-akademik həyatında təsirli olur: valideynlər, müəllimlər və həmyaşlıqlar. Onların akademik iştirakında valideynlərin iştirakının müsbət rolunu açıq aydın görə bilirik. Bu, valideynlərin iştirakı ilə təhsil nəticələri arasında əhəmiyyətli əlaqəni nümayiş etdirən son tədqiqatlar tərəfindən də dəstəklənir.

Danılmaz bir həqiqətdir ki, uşaqları həyata gətirən valideynlər və sadəcə olaraq onların evliliyidir. Onlar müəyyən bir cəmiyyətdə insan növünü təkrar davam edənlərdir, çünki bu yolla bəşər tarixinin inkişafına töhfə verirlər. Valideynlər və ya bütövlükdə ailə tərbiyə işinin birbaşa sahiblərindən biridir. “Valideyn termini aşağıdakı kimi anlayışlar toplusu kimi başa düşülməlidir:

Birincisi, onların uşaqların doğulmasına dair planları və qərarları və ümumi doğuş nisbəti. İkincisi, onların qayğısı və övladlarının böyüməsinə verdiyi töhfələr. Üçüncü, valideynin ümumi nailiyyəti istiqamətində hərəkət və fəaliyyətləri yalnız sevgi və hörmətlə hərəkət edir və anlayış, məhəbbət, fədakarlıq üstünlük təşkil edir” [20, s. 57-60]. Beləliklə, bu şəkildə yaşadığımız, güldüyümüz, oynadığımız və uşaqları inkişaf etdirdiyimiz ailə mühiti qurulur. Bu baxımdan onların rolu və töhfəsi

ilə bağlı müasir konsepsiya, valideynlərin uşaqlarının inkişafı üzərində vahid təsir istiqaməti adlandırılan təsirini bir şəkildə rədd edərək, onu üç amilin intensiv qarşılıqlı əlaqəsi ilə əvəz edir: uşaq, valideyn və daha geniş sosial mühit. Bu qarşılıqlı əlaqə daima valideyndən uşağa və digər tərəfdən qarşılıqlı təsir və proses kimi qəbul edilir ki, bu da digər şəkildə uşaqların inkişafına və təhsilinə təsir göstərə bilən müxtəlif amilləri həm müsbət, həm də mənfi mənada işə salır. Valideynlər övladlarının inkişafı və bütövlükdə təhsil alması ilə bağlı mühüm mövqe tuturlar, belə ki, valideynlərin özləri uşaqlarını yaşadıqları cəmiyyətin ümumi fiziki və intellektual inkişafına, müstəqil olana və çətinliklərlə üzləşməyə hazır olana qədər qayğı göstərməlidirlər. Valideynlər uşaqların inkişafı istiqamətində görülən işlərdən xəbərdar olsalar da, eyni zamanda onların övladlarının təhsil hüququ ilə bağlı pedaqoji məlumatlara ehtiyacları var. Məhz bu səbəblərə görə pedaqoqlar və psixoloqlar, eləcə də digər tədqiqatçılar ailədə və daha geniş şəkildə şəxsiyyətlərinin inkişafına diqqət yetirərək, uşaqların ümumi inkişafında valideynlərin rolunu mübahisəli şəkildə vurğulayırlar. Müəyyən bir ailədə həyat təhsili uşağın həyatının ilk günlərindən başlayır. Bu, əsasən daimi öyrənmənin təsirinə məruz qalan təcrübə əldə etməkdən ibarətdir. Bu baxımdan valideynlər, eləcə də bütövlükdə ailə övladlarının təhsilinin həyata keçirilməsində birbaşa rəhbər, eləcə də tərəfdar rolunu oynayır. Bu, əsas təsir faktorlarından biri olduğundan, heç şübhəsiz, insan şəxsiyyətinin ümumi inkişafına və yaradılmasına daha çox təsir edən əsas faktor kimi də baxmaq olar. Valideynlər özlərini uşaqlarının təhsil prosesinə cəlb etdikdə, adətən nəticə müsbət və həvəsləndirici kimi qiymətləndirilə bilər.

Ailə uşaqları müdafiə etməyə çalışır, bu da valideynlərin övladlarının inkişafı və onların tam şəxsiyyət kimi böyüməsi üçün məsuliyyət daşmasını əhatə edir. Tərbiyəçi kimi qadının və ya ananın rolu fərdi şəxsiyyətin inkişafı üçün həlledici mənbədir, tədqiqatçılar bunu valideynlərin ailə vəziyyəti və məşğuliyyəti qədər vacib hesab edirlər. Görünür, qadına ana olmaq hissi, ər üçün verilən uşağın atası olmaqdan daha güclüdür. Həmişə ananın uşağa bioloji, eləcə də fizioloji münasibətinə uyğun olaraq, uşağın inkişafının ilk və əsaslı hissəsini və ya segmentini təmsil edir. Bu ona görədir ki, ana uşağı dünyaya gətirən özü olduğu üçün uşağın həyatını təmin edir,

daha sonra isə onu balacalıqdan yetkin həyatda tam müstəqilliyə doğru yüksəldir. Bu baxımdan ananın funksiyası çox mühüm rola malikdir və onu iki hissəyə və ya istiqamətə bölmək olar: Birincisi uşağın müdafiəsi, digəri isə uşağın ümumi inkişafı ilə bağlıdır. Bir funksiya olaraq ananın müdafiəsi bir neçə növ fəaliyyət və ya funksiya növlərini özündə cəmləşdirir. 1-ci növ uşağın fiziki müdafiəsi ilə bağlıdır ki, bu da o deməkdir ki, uşağa sağlamlıq və gigiyenik şərait yaradılmalıdır ki, o, sözün bütün mənalarında sağlam yaşaya bilsin. 2-ci növ psixoloji müdafiədir ki, bu da uşağın emosional təhlükəsizliyi və psixoloji müdafiəsi ilə, xüsusən də ananın, yəni onun yanında olduqda uşağın bunu hiss etdiyi anlarda əks oluna bilər. Bununla bağlı fəaliyyətlərin başqa bir qrupu uşağın inkişafı ilə bağlı ana funksiyalarıdır, burada uşağın fiziki, intellektual, eləcə də emosional inkişafı daxildir. Ananın hüsurunda böyüyən və təhsil alan hər bir uşaqdan, şübhəsiz ki, müvafiq fiziki, psixoloji və sosial inkişafa çatması gözlənilir. Bu baxımdan, bu uşaqlar daha yaxşı görünüşə malikdirlər, xoşbəxt görünürlər və ümumiyyətlə uşaqlıqdan həzz alırlar. Onlar ünsiyyətçidirlər və buna görə də əməkdaşlığa hazırdırlar. Bu səbəbdən ananın uşağa olan sevgisi və qayğısı dolğun və mükəmməl şəkildə tamamlanır və çox vaxt ailənin digər üzvləri tərəfindən qəbul edilir. Bu cür verilmiş sevgi və məhəbbət müəyyən bir ailədə uşaqların uyğun inkişafı üçün əsas şərt kimi qiymətləndirilə bilər. Uşaqlar ananın həm fiziki, həm də psixoloji təsirlərini yaşayırlar və buna görə də bütövlükdə mənəvi dəyərlərinin inkişafının emosional mərhələsində onların gələcək inkişafına təsir edən model kimi qəbul edilirlər. Uşağın identifikasiyası adlanan bu element, uşaq onu bütün ömrü boyu illərlə və davamlı olaraq öz şəxsiyyətinə daxil edir. Bu, onların xasiyyətinə də təsir edir və beləliklə, onun münasibət və düşüncələrində, ümumiyyətlə, cəmiyyətlə qarşılıqlı əlaqədə və ya davranış uyğunluğunda əks olunur. Demək olar ki, bütün mədəniyyətlərdə analara ailənin rifahı üçün vacib olan digər vəzifələri yerinə yetirməklə yanaşı, əsas uşaq baxımını təmin etməyə imkan verən tənzimləmələr hazırlanmışdır. Bununla belə, iqtisadi, sosial, eləcə də emosional məhdudiyyətlərdən asılı olaraq, bu gün anaların ana roluna çatmaq və ya reallaşdırmaq üçün müxtəlif imkanları var ki, bu da uşağın ümumi inkişafına kömək edir.

İndiyə qədər deyilənlərin hamısından belə nəticəyə gəlmək olar ki, ailənin təhsil həyatına rolu iki mənəlidir. Birincisi, buna onun ümumi uşaq tərbiyəsinə verdiyi töhfə uşaqların şəxsiyyətinin düzgün formalaşması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edən təhsil və daha sonra onun müstəqil həyata hazırlıq perspektivi ilə baxmaq lazımdır. Digər tərəfdən, diqqət bütövlükdə ailəyə verilməlidir. Uşaqların ailə problemlərinə yanaşmalarına əsaslanmalı olan rolu ilə məşğul olmalı və nəhayət, onlar tərəfindən həll edilməlidir. Uşaqlara valideynlərindən təhsil dəstəyi təklif etmək, ev tapşırığı kimi məsələlərlə bağlı uşaqlara gündəlik öyrənmə rejimi yaratmağa kömək etmək önəmlidir. Bukimi yanaşma valideynlərin tərəfindən tərifləmək, öyünmək və mükafatlandırmaqla stimullaşdırılmalıdır. Digər ailə üzvlərinə hörmət hissi yanaşması uşaqlarda bir dəyər olaraq yüksəldiləcəkdir. Ev tapşırıqlarını hazırlamaq kimi məsələlərdə valideynlər tərəfindən onlara maarifləndirici dəstək göstərmək öyrənmə prosesinə gündəlik fəaliyyət adlanan vərdişləri yaradır.

Müxtəlif tədqiqatçılar valideynlərin təhsildə iştirakını cari təhsil islahatlarının ən mühüm aspektlərindən biri və həmçinin müasir təhsil konsepsiyasının fundamental prinsipləri kimi irəli sürürlər. Çoxsaylı tədqiqatların nəticələri göstərir ki, valideynlərin müxtəlif məktəb proqramlarında iştirakı məktəb proqramının uğuruna əhəmiyyətli dərəcədə töhfə verir.

Həm fərqli qabiliyyətli, həm də normal uşaqların valideynləri başqalarına və uşaqlarına qarşı müsbət münasibət və daha geniş perspektiv inkişaf etdirmək üçün məsuliyyət daşıyırlar. Normal uşaqların valideynləri müxtəlif qabiliyyətli uşaqlara qarşı qəbulu aşılaya bilər və fərqli əlillərin valideynləri uşaqlarında ümumi məktəb mühitinin bir hissəsi olmaq üçün müsbət münasibət inkişaf etdirə bilərlər. Bundan əlavə, müxtəlif qabiliyyətli uşaqlar fəaliyyətlərdə iştirak etməyə, dostluq münasibətlərini inkişaf etdirməyə və təhsil prosesində iştirak etməyə valideynlər tərəfindən təşviq edilə bilər.

Valideynlər övladlarının təhsil almaq hüquqlarından tam xəbərdar olmalıdırlar. Bəzən məktəblər ailənin daxil olmaq istəyini dəstəkləməyə bilər, belə hallarda

valideynlər uşağın təhsil almaq hüquqları haqqında məlumat verməklə siyasətin qəbuluna, eləcə də qərar qəbul etmə prosesinə təsir göstərə bilirlər.

Bir çox hallarda məktəb bütün uşaqların tədrisi üçün bütün lazımi resurs və avadanlıqları təmin etmək üçün maliyyə cəhətdən olunmur. Valideynlər çox vaxt uşaqlarının ehtiyaclarını böyük ölçüdə təmin etməklə mühüm rol oynaya bilirlər. Bu resurslar vasitəsi ilə şagirdlərin tədris prosesi zamanı lazımi münasibətlərin inkişafına birbaşa təsir göstərəcəyi mütləqdir.

Bir sıra sorğular nəticəsində qərara gəlinmişdir ki, müəllimlərinin onlara qayğı göstərdiyinə inanan şagirdlər daha çoxuğurlu olurlar. Əvvəlki illərdə müəllimlərlə uyğunlaşma münasibətləri gənc uşaqlar arasında inkişaf etmiş sosial, idrak və dilinkişafi ilə əlaqələndirilirdi.

Qeyd edə bilərik ki, uşaqların müəllim tərəfindən qəbul olunma hissləri müsbət emosional, idrak və davranışla əlaqələndirilir. Eynilə, müəllim səmimiyyəti uşağın özünə inamı ilə birbaşa bağlıdır. Sərbəstliyi dəstəkləyən təcrübələr baxımından, sərbəstliyə təşviq edən müəllimlər onlara daha çox motivasiya əsəiləyirlər.

Şagird-müəllim münasibətlərinin əsası, bütün yaxın münasibətlər kimi, şəxsiyyətlərarası rəğbət və etibarla əlaqəlidir. Müəllimlər şagirdlərə qayğı və məhəbbətlə yanaşaraq, onlara dərstdə iştirak etməkdən xoşbəxt olduqlarını göstərərək iştirak və isti münasibət hiss etdirdikdə, şagirdlər məktəbə aid olduqlarını hiss edirlər. Müəllimlər çətin anlarda etibarlı emosional dəstək mənbəyi olduqda, şagirdlər özlərini müəllimləri ilə bağlı və məktəbdə təhlükəsiz hiss edirlər. Şagirdlər həmçinin müəllimlərin onların davranışları, performansları üçün yüksək standartlar, aydın gözləntilər, əğlabatan məhdudiyyətlər qoyduğu və onların şagirdlərinin ardıcıl olaraq yerinə yetirdiyi strukturlaşdırılmış qarşılıqlı əlaqələrə ehtiyac duyurlar. Optimal struktura müəllimlərin onların şagirdlərinin əsas qabiliyyətlərinə inamı, eləcə də tələbələrə yüksək səviyyəli performans ə necə çatmağın yollarını tapmaqda köməklik göstərmələri aid edilə bilər. Xüsusilə vacib olan tapşırıqları şagirdlərin mənimsəməyə hazır olduqları idarə edilə bilən komponentlərə bölmək, onların gözləntiləri doğrultmayanda müəllimlərin onlara necə təkmilləşməli olduqlarını izah etmək üçün məlumat xarakterli əks əlaqənin təmin edilməsidir. Bunlar birlikdə şagirdlərin

özlərini akademik cəhətdən səriştəli kimi qəbul etmələrini, o cümlədən məktəbdə yaxşı işləmək üçün nəyin lazım olduğuna və bu strategiyaları həyata keçirmək üçün öz bacarıqlarına dair inanclarını formalaşdırır. Müəllimlərin müstəqilliyi dəstəyi şagird motivasiyasını da formalaşdırır. Müəllimlər şagirdlərə seçimlər təqdim edərsə, onlar üçün maraqlı, vacib olan məsələlər üzərində işləməyə təşviq edərsə və mahiyyətə əyləncəli olmayan bəzi fəaliyyətlərin öyrənmə üçün müvafiq, kritik olduğunu izah edərsə, onlar öyrənmənin dəyərini mənimsəyərlər.

Şagirdlər üçün yaxşı mühit təmin etmək üçün bütün müəllimlərin açarı var. Xoş bir mühitə sahib olmağın faydaları müəllim və şagirdlər üçündür. Lakin bu baş verməmişdən əvvəl müəllim yaxşı hazırlaşmalıdır ki, şagirdlər yaxşı rəftar görə bilsinlər. Müəllimlərin hazır olması vacib və həlledicidir, çünki məktəbin ilk illəri şagirdlər üçün çox vacibdir. Müəllimlər hörmət, qayğı göstərməli, örnək olmalı, xoş mühit yaratmalı, şagirdlərlə düzgün rəftar etməli, onlara təlimat verməli, lakin totalitar olmamalı, uğur yolunda onlara rəhbərlik etməlidir. Müəllimlər məktəbdə valideynlərin yerini tutur, şagirdin şəxsiyyətini istiqamətləndirir və formalaşdırırlar. Onlar uşaqların formalaşma illərinə təsir göstərir. Yaxşı müəllim şagirdə öz qabiliyyətlərini anlamağa və daha yaxşı insan olmağa kömək edir. Uşaqlar müəllimlərinə baxırlar, ona görə də diqqətlərini konstruktiv olan şeylərə yönəltmək üçün onları formalaşdırmaq çox asandır. Şagirdlər ölkənin gələcək vətəndaşı olacaqlar, ona görə də ölkənin gələcəyini parlaq etmək üçün onların imkanlarından istifadə etmək müəllimin borcudur. Müəllim öz sinifində böyük məsuliyyət daşıyır. Bunun bir səbəbi bütün şagirdlərin ondan asılı olmasıdır. Müəllimin dediyi hər şey şagirdlərə təsir edəcək. Müəllim sevinc və ya qəzəb hiss edərsə, bu uşaqlar arasında yayılacaq, çünki müəllimin münasibəti yoluxucu olur. Müəllim şagirdlərə nümunə olmalıdır. Müəllimlər cəmiyyət tərəfindən hörmətə layiqdirlər, çünki onlar məktəbin müxtəlif fənləri haqqında məlumatlıdırlar. Müəllimlər şagirdlərə nümunə olmaq üçün önəmli keyfiyyətlərə malikdirlər. Şagirdlər müəllimlərini demək olar ki, hər cəhətdən izləməyə meyllidirlər, məsələn, davranışları, üslubları və s. Şagird müəllimin onlara olan məhəbbətindən, eləcə də sevgisindən təsirlənməyə meyllidir. Deməli, müəllim bu dəyərləri şagirdlərə aşılamaq üçün həm peşəkar bacarıqlara, həm də yaxşı mənəvi

bazaya malik olmalıdır. Dəyişən mühit və çətin karyera ilə müəllimlər tələbələrə karyeralarını idarə etməkdə kömək edir və müxtəlif sahələrdə onlar üçün möhkəm zəmin yaradır. Şagirdlər öz qərarlarını verməkdə çətinlik çəkdikləri zaman müəllim onların tərəfində bir növ bələdçi olmağa meyli olmalıdır.

Tələblər və müəllimlər arasında da əlaqə onların müvəffəqiyyəti üçün çox vacibdir. Tələblərin universiteti tərk etmələrinin əsas səbəblərindən biri də yaşadıqları təcrid hissidir. Göstərilən qayğı tələblərə çətin dövrlərdən çıxmağa və işləməyə davam etməyə kömək edəcək.

Tələblər arasında qarşılıqlı əməkdaşlığı inkişaf etdirmək ən mühüm proseslərdən biridir. Tələbələr komanda şəklində işləməyə həvəsləndirildikdə, daha çox öyrənməyə meyli olurlar. Bunun edilməsində də aparıcı rol oynayan şəxs müəllimdir. Yaxşı öyrənmənin xüsusiyyətləri rəqabət və təcrid olunmuş mühit deyil, əməkdaşlıq və sosial bir ətrafdır. Birgə işləmək düşüncə və anlayışı yaxşılaşdırır. Öyrənmə aktiv prosesdir. Tələblər yalnız dərslərdə oturaraq müəllimləri dinləməklə, əvvəlcədən yığılmış tapşırıqları əzbərləməklə çox şey öyrənə bilmirlər. Onlar öyrəndikləri haqqında danışmağı, bu barədə yazmağı, keçmiş təcrübələri ilə əlaqələndirməyi və gündəlik həyatlarında tətbiq etməyi bacarmalıdırlar. Tələbələr öyrənməni həyatının bir hissəsinə çevirməlidirlər. Tələblərin dərslərdən faydalanması üçün onların performansları ilə bağlı müvafiq rəy lazımdır. Tələbələr fəaliyyətə başlayarkən onların hazırkı bilik və bacarıqlarını qiymətləndirmək üçün köməyə ehtiyac duyurlar. Sınıfdə tələbələrə tez-tez çıxış etmək və təkmilləşdirmə üçün təkliflər almaq üçün imkanlar lazımdır. Öyrənmə vaxt və enerji tələb edir. Effektiv vaxtı idarə etmə bacarıqları tələbələr üçün vacibdir. Real vaxta imkan verməklə, tələbələr üçün effektiv öyrənmə və müəllimlər üçün effektiv tədris baş verə bilər. Qurumun tələbələr, müəllimlər, idarəçilər və digər işçilər üçün vaxt gözləntilərini müəyyən etmə tərzini hər kəsdən yüksək performans üçün zəmin yarada bilər. Müəllimlər hər zaman təlim prosesinin müvəffəqiyyətlə irəlilədiyinə diqqət yeriməlidirlər. Müəllimlər və universitetlər yüksək standartlara sahib olduqda və əlavə səylər göstərdikdə tələbələrin yaxşı performans göstərməsini və buna müvəffəq olmaq mümkün olur. Öyrənmənin bir çox müxtəlif yolu var və heç bir nəfər eyni

şəkildə öyrənə bilməz. Tələblər sinifə müxtəlif istedadlar və öyrənmə üslubları gətirirlər. Seminar otağında fərqlənən tələbələr laboratoriyada və ya sənət studiyasında fərqli bacarıqlar sərgiləyə bilirlər. Tələbələrə öz istedadlarını göstərmək üçün uyğun olan üsulları tətbiq etmək müəllimlərin borcudur.

Müəllimin effektivliyi təlim prosesində mühüm rol oynayır. Effektiv müəllim şagirdlər üçün xəyal dünyası yaratmır, əksinə, şagirdlərin problemlərini başa düşmək və onlara köməklik göstərməklə, hər hansı bir mövzunu maraqlı etmək, sinifə nəzarət etmək, şagirdlərlə ədalətli davranmaqla şagirdlərin öz dünyasını yaratmağa kömək edir. Müəllim o zaman effektiv sayılır ki, o, öz rol və funksiyalarında, məsələn, sinifin idarə olunmasına hazırlıq və planlaşdırma, fənn haqqında biliklər, müəllim xüsusiyyətləri və onların şəxsiyyətlərarası münasibətləri kimi lazımi səriştələrə yiyələnib. Müəllimin effektivliyini artırmaq təhsilin əsas məqsədidir. Müəllimin effektivliyi bir sıra dəyişənlərin məhsuludur, yəni akademik, fənn mənimsəmə, intellektual səviyyə, uşaqlara sevgi, işdən məmnunluq, pedaqoji təcrübə, peşəkar artım, müəllimin yaşı, tədrisdə istifadə olunan üsullar daxildir. Bütün bu dəyişənlər arasında ən mühüm dəyişən müəllimin biliyi, şəxsiyyəti və hər şeydən əvvəl onun tələbələrlə qarşılıqlı əlaqəsidir, buna görə də effektiv müəllimlər şagirdləri üçün arzu olunan nəticələri əldə etməyə imkan verən nəzərdə tutulan təlim nəticələrini əldə etmək bacarığını nümayiş etdirə bilənlərdir. Çətin problem identifikasiyada deyil. Bu, adi insanlardan qaliblər çıxarmaqdadır. Müəllim effektivliyi mahiyyətə şagirdlər və təhsillə əlaqəli digər şəxslər arasında, təsirə məruz qalan bütün aspektləri dərk edən və dərhal vəziyyətin asanlaşdırıcı fəaliyyətini təmin edən bir prosesdir.

Müəllimlər tələbələrdə ən yaxşı cəhətləri üzə çıxarmalı və onları uğura can atmağa ruhlandırılmalıdır. Tələbələr millətin və bəşəriyyətin gələcəyi hesab edilir və müəllimin onların tərəqqisi üçün etibarlı bələdçi olduğuna inanılır. Onlar təkcə tələbələrə akademik və ya dərindənənar fəaliyyətlərdə rəhbərlik etmir, həm də uşağın gələcəyini formalaşdırmaq, onu daha yaxşı insan etmək üçün məsuliyyət daşıyırlar. Müəllim öyrənənlərə bilik, yaxşı dəyərlər, ənənələr, müasir dövrün problemləri və onların həlli yollarını öyrədir. Yaxşı müəllim uşaqlar üçün sərvətdir. Müəllimin şagird və tələbənin həyatında olması onların mənəviyyatını yüksəldə, həyatda daha

dəyərli olmağa istiqamətləndirə bilər. Fikrimcə bu vəzifəni mükəmməl şəkildə yerinə yetirmək üçün müəllim müəyyən keyfiyyətlərə malik olmalıdır.

Onlar qərəzsiz olmalı, bütün uşaqlarla bərabər davranmalıdır. Səbrin təcəssümü olmalıdır. Öncədən də qeyd etdiyim kimi öyrənmə sürəti bir fərdin digərinə fərqli olduğundan, bacarıqlarını, istedadını, yaddaşını anlamaq və onları ən yaxşıya doğru istiqamətləndirmək üçün onlara fərdi yanaşmaq çox vacibdir. Müəllim öyrənənlərə çətinliklərin öhdəsindən gəlməyə kömək etmək üçün problem həll etmə bacarığına malik olmalıdır. Son dövrlərdə bildiyimiz kimi təhsil çox dəyişib inkişaf edir. Rəqəmsal medianın müdaxiləsi ilə indi daha interaktivdir. Süni intellekt, əlavə reallıq kimi yeni əsr texnologiyaları təhsildə yeni ölçü açır. Amma burada da müəllimin böyük rolu var. Onlar artıq informasiyanın yeganə qoruyucusu kimi görünməzlər. Artıq məlumat paylaşılır və uşaqlar onları istifadə edirlər. İnformasiya ilə bilik, real təhsil arasında uçurum var. Müəllimlər tələblərə dərsləkdən kənar bilik və anlayışları anlamağa kömək etmək üçün kömək etməyə hazır ola bilərlər. Müəllimlər təhsil alanlarla daha çox canlı, real həyat nümunələri, hadisələr ilə qarşılıqlı əlaqə qursa, onlar mövzunu daha yaxşı başa düşəcəklər və daha çox məlumatlı olacaqlar. Həyatdan nümunələrlə dərslərini bir çox fənlərə tətbiq edə bilirlər. Müəllim öyrənənin bir dərstdən digərinə keçməsinə kömək etmək üçün burada ardıcıl bələdçi olmalıdır. Bu qeyd etdiklərimi hələki hər hansı bir süni intellekt vasitəsi ilə uşağa ötürmək mümkün deyil.

Liderlik müasir insan üçün ən vacib xüsusiyyətdir. Liderlər əlaqələr qurur, hər kəsi öz missiyasının bir hissəsi, bir fəzilət və xüsusi qiymətləndirmə tələb edən keyfiyyətə çevirir. Rəhbərlik təşəbbüsü ehtiva edir və əlaqəli dünyada biz addım atıb işə başlayana qədər, aydın xəritə olmadan sürməyə başlayana qədər heç nə baş vermir. Müəllimlər uşaqların həyatında dərin iz buraxmaq və onları növbəti lider etmək üçün bu həlledici rolu oynamalıdırlar. Əgər siz müəllimsinizsə, ümid edirəm ki, rolunuzun necə inkişaf etdiyini başa düşəcəksiniz. Müəllim üçün sinifdə şagirdlərə ədədin kvadrat kökünü necə tapmaq və ya baltanı itiləmək haqqında dərslər deyən bir insandan daha çox məlumat ötürə bilən insanlara ehtiyac var. Dünyanın gələcək nəsli müsbət mənada inandırmaq üçün bir insana ehtiyacı var. Gənclərə təkan vermək,

təşviq etmək və ya özlərini yaxşılaşdırmaq, öyrənmək istədikləri bir yer yaratmaq üçün dəyərli müəllimlərə ehtiyac var. Hazırkı dünyamızda müəllimin yeni rolu bu olmalıdır və olacaqdır.

Təhsilə dair ədəbiyyatda təhsil infrastrukturunun nə qədər mükəmməl olmasından, təhsil siyasətinin nə qədər yaxşı ifadə olunmasından, proqramın nə qədər yaxşı resursla təmin olunmasından asılı olmayaraq, müntəzəm sinif müəllimləri müvafiq və mənalı təlimatlar verənə qədər effektiv tədris baş vermədiyi mübahisəsizdir. Uşaq inkişafı üzrə tədqiqatlar, həmçinin effektiv tədrisi təmin etmək və hamı üçün öyrənmək imkanları ilə zəngin mühit yaratmaq üçün müəllimin rolunun mərkəzi olduğunu təsdiqləyə bilərik. Uğurlu təlimin yaradılmasında müəllimin əsas rolu aşağıdakı məqamlarda vurğulaya bilərik:

Həm müəllimin, həm də öyrənənlərin tədrisə müsbət münasibətini təmin edən təlim mühiti yaratmaq üçün müəllimin oynadığı liderlik rolunun nəticəsi olaraq baş verir. Müəllimin özü təlim prosesinin əməsbət münasibət inkişaf etdirməli və şagirdləri müəllimin malik olduğu münasibəti mənimsəməyə təşviq etmək üçün nümunə göstərməlidir. Bu, hər bir fərdin ehtiyacının önəm verildiyi sağlam öyrənmə mühitini inkişaf etdirəcək və eyni zamanda xoş mühitli sinif otaqları və məktəb yaratmaq üçün əməkdaşlığı təmin edəcəkdir.

Sinifdə dərs deyən əksər müəllimlər xüsusi təhsil alan tələbələrinin ehtiyaclarını ödəmək üçün öz kurrikuluma dəyişiklik edirlər. Kurrikuluma düzəlişlər audioyazılı mətnin, qısaldılmış tapşırıqların və dərsliyin ümumiləşdirilmiş fəsillərinin, eləcə də şagirdin anlama səviyyəsini artırmaq üçün qrafik təşkilatçılar və rənglə kodlanmış fəsillər kimi alətlərin təmin edilməsini əhatə edə bilər. Müəllimlər həmçinin bütün öyrənənlərin öyrənmə üslublarına, tempinə uyğunlaşdırmaq üçün müxtəlif üsul və strategiyalardan istifadə etmələri məqsədə uyğundur. Buna görə də, sinifi daha əhatəli etmək üçün fərdiləşdirilmiş təlimat sistemi tətbiq oluna bilər.

Müəllimlər üçün həmyaşlıq repetitorluq, təlimatçı köməkçilər, komanda tədrisi və personalın inkişafı imkanları kimi resursların, fərdi tələbənin irəliləyişini qiymətləndirən ardıcıl siyasətlərin mövcud olmasını təmin etməklə öz tələbələrinin ehtiyaclarını müdafiə etmələri vacibdir. Müəllimlər həmçinin mütəmadi olaraq

direktorla əlaqə saxlamalıdırlar ki, o, öyrənənlərin xüsusi öyrənmə ehtiyaclarından və onların sinif şəraitində uğur əldə etmələri üçün zəruri olan akademik resurslardan xəbərdar olsun.

Bir çox müəllimlər xüsusi təhsil mütəxəssislərə və əsas müəllimlərə komanda şəklində dərs deməyə imkan verən kurikulumun modifikasiyası, təlimat texnikaları və birgə tədris strategiyaları üzrə bacarıqlarını artırmaq üçün ixtisasartırma təlimlərində və ya peşəkar inkişaf sessiyalarında iştirak edirlər. Müəllimlər həmçinin müasir təhsil sahəsində ən son tendensiyalar və innovasiyalarla tanış olmalıdırlar ki, bu da ümumilikdə sağlam və uğurlu münasibətin yaradılması prosesini sürətləndirir.

Əməkdaşlıq ümumi məqsədlərə çatmaq üçün bütün tərəfdaşların bilik, təcrübə və bacarıqlarının birləşdirilməsi prosesidir. Əməkdaşlıq təlimat resursu müəllimlərdən və sinif/fənn müəllimlərdən tutmuş valideynlərə qədər bütün təhsil tərəfdaşları arasında baş verir. Bu, həm planlaşdırılan görüş kimi rəsmi, həm də qeyri-rəsmi şəkildə, məsələn, iş otağında söhbət kimi baş verə bilər. Birgə tədris iki fənn müəllimi və ya digər təhsil peşəkarları arasında baş verə bilər. Bu kontekstdə fənn müəllimi və xüsusi pedaqoq nəzərdə tutulur. Bu cür tədris zamanı öyrənənlər müəllimlərin digər şəxslərlə necə əlaqədə olduğunu açıq aydın görür və şəxsiyyətlərarası münasibətlər üçün xoş təcrübə yaradır.

Üçüncü əsas əlaqə mənbəyi, eyni zamanda akademik inkişaf əhəmiyyətli dərəcədə əlaqəli olan həmyaşıdlardır. Müsbət həmyaşid münasibətləri onların akademik və qeyri-akademik fəaliyyətləri üçün nəzərəcarpacaq dərəcədə önəmli rol oynadığı açıq aydındır.

Həmyaşıdlar kimlərdir? Həmyaşıdlar bərabər hüquqlu, adətən eyni yaşda, cins və sosial statusda olan və maraqları bölüşən fərdlərdir. Həmyaşıdlar qrupu, xüsusən də müasir cəmiyyətdə həyata keçiriləcək təhsil kursları və alınacaq karyera ilə bağlı seçimlərə və qərarlara təsir etməkdə mühüm rola malikdir.

Motivasiya və məşğulluq baxımından, həmyaşıdları ilə müsbət qarşılıqlı əlaqədə olan yeniyetmələrin motivasiyasının daha yüksək olduğu, daha çox bağlılıq nümayiş

etdirdiyi və daha yüksək akademik performans göstərdiyi bir sıra müəllimlər tərəfindən də təsdiq edilmişdir.

Sinifdə quruluşa töhfə verən həmyaşıdları ilə qarşılıqlı əlaqə də nəzarət hissini inkişaf etdirmək üçün vacibdir. Onlar müəllimlər kimi strukturu təmin etməsələr də, akademik səriştəni dəstəkləyə biləcək kontekstual imkanlar sərgiləyirlər. Məsələn, sinif yoldaşları ilə ünsiyyət qurarkən şagirdlər ünsiyyət qurmağa cəhd edir, rəy verir, qəbul edir, akademik səriştələri modelləşdirir, konfliktləri həll edir, məsləhət verir, ortaq akademik məqsədlər və davranış standartları yaradır. Sinif yoldaşları arasında proqnozlaşdırıla bilən, instrumental dəstəkləyici qarşılıqlı əlaqələr (məsələn, müəllimin göstərişlərini şərh etmək, materialları bölüşmək) səriştəlilik hissələrinə təşviq edir, çünki onlar məlumat və kömək üçün həmyaşıdlarına etibar edə biləcəklərini bilirlər. Həmyaşıdları ilə qarşılıqlı əlaqə şagirdlərin müstəqillik ehtiyacını da ödəyə bilər. Bununla belə, tədqiqatlar göstərir ki, həmyaşıdlar bir-birlərinin baxışlarını anlamağa cəhd etdikdə bir-birlərini sərbəstliyə təşviq edə bilirlər. Şagirdlər sinifdəki fəaliyyətləri müzakirə etmək, qrup layihələri üzərində əməkdaşlıq etmək, öz inanclarını yoxlamaq, onlara etiraz etmək, sinif tapşırıqlarının bir-birinə uyğunluğunu izah etmək, öz-özünə araşdırma aparmaq və fikirlərini bölüşmək üçün birlikdə işləyərkən, onlar müstəqilliyi dəstəkləyən bir mühit yaradırlar.

Sosial münasibətlər cinslərlə də sıx bağlıdır. Gender identikliyi və differensiasiya müəyyən mənada sosial münasibətlərdə formalaşır. Ənənəvi olaraq, valideynlər gender sosiallaşmasının arxasında duran əsas agent kimi görünürlər. Bununla belə, uşaqların sosiallaşmasına diqqət və valideynlərin üstünlüyü şübhə altına alınıb. Bunun əvəzinə uşaqların öz hərəkətləri və həmyaşıdları ilə münasibətləri araşdırılmışdır. Həmyaşıdlar uyğun gender davranışı normalarını təyin edirlər və gender uyğunluğu tez-tez həmyaşıdları tərəfindən qəbul edilmək və zorakılığa məruz qalmamaq üçün bir yoldur. Uşaqlar eyni cinsli şəxslər, xüsusən də həmyaşıdları ilə qarşılıqlı əlaqədə olurlar. 2-3 yaşlı uşaqlar ümumiyyətlə eyni cinsli münasibətlərə üstünlük verirlər və bu üstünlük erkən yeniyetməlik dövründə güclənir və zirvəyə çatır. Eyni cinsdən olan həmyaşıdları ilə qarşılıqlı əlaqə həm uşaqların özlərinin eyni

cinsdən olan əlaqələri fəal şəkildə axtarması, həm də böyüklər tərəfindən təşviq edilməsi səbəb olur. Qızlar oğlanlara nisbətən daha tez-tez həmyaşıdları ilə qarşılıqlı əlaqədə olurlar və onların münasibətlərində daha yüksək dərəcədə yaxınlıq və emosional dəstəyə malikdirlər. Oğlanların həmyaşıdlara münasibətləri qızlara nisbətən ortaq fəaliyyətlərə, rəqabətə və iyerarxiyalara daha çox cəmlənmiş kimi təsvir edilir.

Bundan əlavə, oğlanların qızlardan daha tez-tez dostlar gördüyü və ictimai yerlərdə və böyüklər olmadan daha tez-tez görüşdüyü təsvir edilir ki, bu da qızların ictimai yerlərdə özlərini daha az təhlükəsiz hiss etmələrinin və valideynlərin qızlara qarşı daha mühafizəkar olmasının nəticəsidir. Bundan əlavə, ana münasibətləri ümumiyyətlə ata münasibətlərindən daha yüksək qiymətləndirilir və analar, xüsusən də qızlar tərəfindən daha çox dəstəklənir.

Oğlanlar ailə ilə daha az vaxt keçirən və qızlara nisbətən daha az qohumluq əlaqələri olan, lakin valideyn münasibətlərini ən mühüm dəstək mənbəyi kimi qiymətləndirərkən, qızlar isə həmyaşıdları arasında münasibətləri ən yüksək qiymətləndirirlər.

Beləliklə, tələbələrin mülayimliyinə və vicdanlılığına diqqət yetirmək daha müsbət şəxsiyyətlərarası əlaqəni təşviq etmək üçün bir yol ola bilər. Bəzi şərhçilər şəxsiyyətin nisbətən sabit olduğunu iddia etsələr də, digər işlər şəxsiyyətin dəyişməz olmadığını göstərir.

Əksər təhsil sistemlərində tam kurikulumun mövcud olduğunu nəzərə alsaq, müəllimlərin həll etmək üçün çox vaxtının olmadığı bir reallıqdır. Mükəmməl müəllim-şagird münasibətlərinin bütün şagird kollektivində çox güman ki, lazım olmadığı (və ya mümkün) barədə məsləhət vermək də realdır. Əksinə, əksər şagirdlər üçün müəllimlə müsbət, funksional, işgüzar münasibətə ehtiyac yaradacaq və bəzi öyrənənlər (məsələn, əlavə ehtiyacları olanlar) fərdi ehtiyacların daha yaxşı ödənilməsini təmin etmək üçün bir qədər yaxın münasibət quracaqdır. Beləliklə, burada diqqət gündəlik pedaqogika kursunda müsbət şəxsiyyətlərarası münasibətlərin qurulmasına yönəldilmişdir.

2.2. Sosial-pedaqoji təsirlərin şəxsiyyətlərarası münasibətlərin inkişafı üzrə müvəffəqiyyətləri

Biz qlobal şəkildə qarşılıqlı əlaqədə olan texnoloji dünyada yaşayırıq. Elm və texnologiya həyatımızı kökündən dəyişdi. Cəmi yüz il əvvəl insanlar yalnız pul qazanmaq üçün uzun müddət zəhmət çəkдилər. Texnologiyanın təmin etdiyi maddi bolluq və internet, kompüterlər və mobil telefonlar kimi innovasiyaların sürətləndirdiyi məlumat axını şəxsi və peşəkar həyatımızı və cəmiyyəti kökündən dəyişdirdi. Bütün bunların arxasında elm dayanır, qeyri-adi insan araşdırmasının nəticəsi rəasional xətt üzrə və ya məntiq əsasında gedir. Bu dünyada, hər şey elmin kəşf etdiyi və idarə etdiyi təbii səbəbiyyət qanunu çərçivəsində olur. Tədqiq olunan problem, yəni öyrənələr, müəllimlər, və digər şəxslər arasında şəxsiyyətlərarası münasibətlərdə fəaliyyət göstərən təhsil sistemində münasibətlərin təsirinin ölçülməsidir. Sağlam tədris mühiti şagirdləri yaxşı akademik performansla doğru apara bilər və məktəb mühiti gənc yeniyetmələrin akademik nailiyyətlərində mühüm rol oynayır. Bu problem psixologiya, təhsil, və statistika kimi tanınan psixikanın geniş sahəsini və hətta ideal vəziyyətə qərar verən, davranış standartlarını, normalarını təmin edən sosiologiyayı əhatə edən çoxölçülü problemdir.

Müsbət şəxsiyyətlərarası münasibətlər bir çox tədqiqatlar üçün təməl kimi xidmət göstərir. Tədqiqatlar göstərmişdir ki, şəxsiyyətlərarası münasibətlər gənclərin akademik və qeyri-akademik sərəştələrinə faydalı təsir göstərir. Öyrənələr və onların valideynləri, müəllimləri və həmyaşıdları arasında müsbət şəxsiyyətlərarası münasibətlər sağlam sosial, emosional və intellektual fəaliyyətlə yanaşı, müsbət özünə dəyər və özünə hörmət hisslərini asanlaşdırır. Şəxsiyyətlərarası qarşılıqlı əlaqə vasitəsilə şagirdlər özləri haqqında bilikləri inkişaf etdirə, məktəblərdə və ya sinif otaqlarında xüsusi qruplara uyğunlaşmaq üçün lazım olan bilikləri əldə edə bilərlər. Müsbət həmyaşıdları ilə qarşılıqlı əlaqədə olan yeniyetmələrin daha yüksək öyrənmə motivasiyaları nümayiş etdirdiyini bir neçə dəfə qeyd etmişdim. Bundan əlavə, müəllimlər və uşaqlar arasında daha çox məşğulluq olarsa, onlar sinifdə daha diqqətli

olurlar, daha yüksək öyrənmə motivasiyaları nümayiş etdirirlər. Bu tədqiqat aşağıdakı fərziyyəni təklif edir:

Fədakar və bacarıqlı kadrlar çox vacibdir. Yerli rayonlarımıza öyrətmək və fəaliyyət göstərmək üçün sertifikatlı və təsnif edilmiş işçi heyətin daxil olduğu istedadlı əmək ehtiyatı lazımdır. Təhsildə valideynlərə qarşı olan müəllim olmamalıdır. Biz birlikdə daha güclüyük və valideynlərin və müəllimlərin öz şagirdlərinin və ailələrinin rifahı naminə birgə işləməsi kimi müsbət potensialın başqa daha güclü nümunəsi ola bilməz. Valideynlər övladlarının ilk tərbiyəçiləridir. Valideynlərin iştirakını təşviq etməyim pedaqoqlara olan inamımı vurğulayır, çünki tələbələr evdə dəstəklənəndə sinifdə uğurları artır. Tərbiyəçilərin rolunu və təsirini gücləndirərkən valideynlərin hüquq və vəzifələrini dəstəkləmək tələbələrə fayda vermək və gələcək üçün təməlləri gücləndirmək üçün icmaları bir araya gətirə bilər.

Biz hamımız, həm valideynlər, həm də müəllimlər son iki il ərzində böyük çətinliklərlə üzləşmişik. Mən məktəblərin və icmaların bu çətinliklərin öhdəsindən gəlmək üçün birlikdə işlədiyini gördüm. Bir çox valideynlər müəllimlərə hörmətlərini, minnətdarlıqlarını və müdafiələrini artırdılar və uşaqlarına müəllimlərin etdiklərinin dəyərini bilməyə kömək etdilər.

Öyrənelərin öyrənmə və təhsil proseslərinə xüsusi təsir göstərən insanlar haqqında düşünəndə biz ilk növbədə iki qrupa diqqət yetiririk: müəllimlər və valideynlər. Hər iki qrupun ümumi cəhətləri var ki, onlar təhsil alanlarla qarşılıqlı əlaqə yolu ilə akademik uğuru təşviq etməyə çalışırlar, bununla da müvəffəqiyyətə çatmaq üçün yollar qruplar arasında fərqli ola bilər. Empirik təhsil tədqiqatları şəxslərin ən vacib iki istinad qrupu ilə açıq şəkildə məşğul olmuşdur. Son onilliklərdəki proses-məhsul tədqiqatları və ekspertiza tədqiqatları müəllimlərin uğurlu davranışları, münasibətləri və bacarıqlarının başa düşülməsinə böyük töhfə vermişdir. Bundan əlavə, valideynlərin məktəb təhsili çərçivəsində iştirakı uşaq və yeniyetmələrin təhsil nailiyyətlərinə əhəmiyyətli dərəcədə təsirini daha öncə də vurğulamışdım.

Müəllimin təsiri və şagirdlərin öyrənilməsi və inkişafında valideynlərin iştirakı ilə bağlı anlayışımız iyirmi birinci əsrdə əhəmiyyətli dərəcədə genişlənsə də, hələ də

böyük tədqiqat boşluqları mövcuddur. Səbəblərdən biri müəllimlərin və valideynlərin şagirdlərə təsir göstərmə səylərinin çox fərqli meyarları hədəfləməsidir. Öyrənmə, düşünmə, motivasiya, mənlilik anlayışı, akademik nailiyyət, həyat keyfiyyəti və uşaqla münasibət mümkün hədəf meyarlarından yalnız bir neçəsidir. Bütün bu psixoloji konstruksiyalar aşağıdakı töhfələrdə əsas rol oynayacaq.

Sınıfdə müəllimlər dəstəkləyici və ya nəzarət edən davranışlardan istifadə edə bilirlər. “Tilga tələbə sorğusu vasitəsilə bədən tərbiyəsində davranışa nəzarətin tələbələrin sağlamlıqla bağlı həyat keyfiyyətinin azalması ilə əlaqəli olduğunu göstərir. Müəllimlər tərəfindən verilmiş və uğurla sınaqdan keçirilmiş tədqiqata səbəb olur ki, müəllim davranışına nəzarət şagirdlərin ehtiyaclarını pozur və bu da öz növbəsində onların həyat keyfiyyətini aşağı salır” [48, s.862-880].

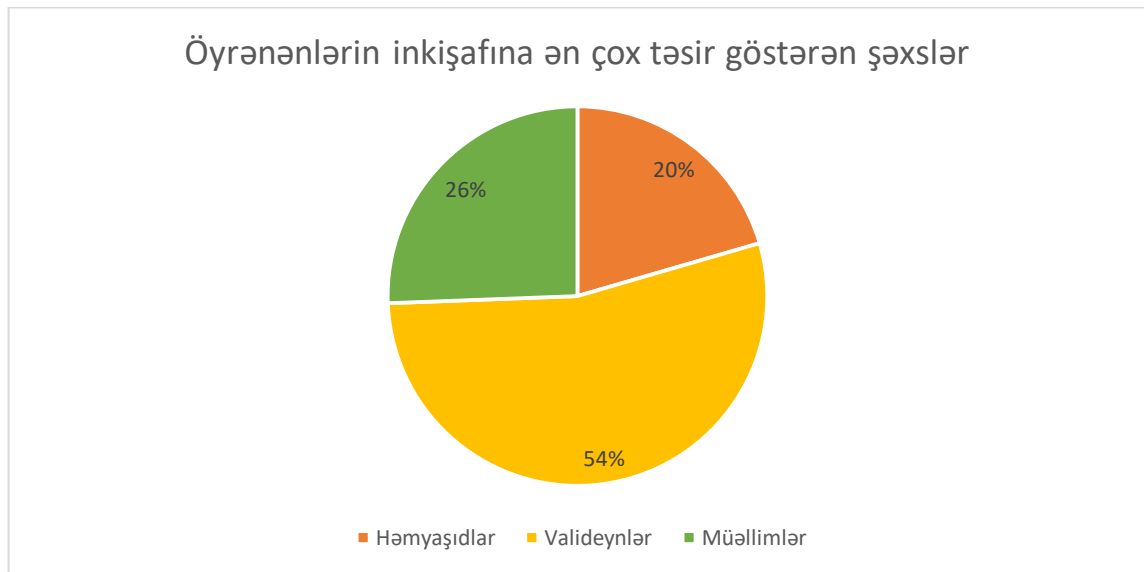
Müəllimin zahirən mənfəi davranışının hər cür şagird üçün zərərli olması şərt deyil. Müəllimdən gələn müsbət emosional rəy daha yüksək səy və düşünmə tapşırıqlarında daha yaxşı performans səbəb olur. Bununla belə, təsir yalnız tələbələrin yüksək epistemik motivasiyası şəraitində tapıla bilər və buna görə də fərqli şəkildə nəzərdən keçirilməlidir.

Müəllimin digər təsiri təlim proseslərinin təşkili ilə bağlıdır. Tələbələr əməkdaşlıq etməzdən əvvəl fərdi öyrənmə mərhələsi ilə başlamaq daha yaxşıdır, yoxsa əksi daha faydalıdır? Əməkdaşlığın öyrənmə üçün faydalı olduğunu, lakin bir-biri ilə əməkdaşlıq etməzdən əvvəl fərdi öyrənmənin effektivliyini artırdığını düşünürəm.

Diqqət valideynlərə yönəldikdə, deyə bilərik ki, valideynlər nadir hallarda şagirdlərə formal təlimat verirlər, lakin onlar müxtəlif yollarla onların öyrənmə proseslərinə dolayı təsir göstərirlər. Yaxşı bir nümunə, valideynlərin uşaqlarının öyrənmə çatışmazlıqlarını düzəltməyə imkan verən fərdi repetitorluqdur. Fərdi repetitorluğun valideyn-uşaq münasibətlərinə necə təsir etdiyinə dair uzunlamasına araşdırmada araşdırılıb. Uyğunlaşan nəzarət qrupu ilə müqayisədə repetitor tələbələr zaman keçdikcə valideyn-uşaq münasibətlərinin yaxşılaşdığını bildirilib.

Valideyn təsirinin başqa bir növü fəaliyyətlərə dəstək və rol modelləşdirmə yolu ilə baş verir. Xülasə etmək olar ki, müxtəlif şagird xüsusiyyətlərinə müəllimlərin və valideynlərin təsirlərinə daha yaxından nəzər salmaq çox məqsədəuyğundur.

Yuxarıda müzakirə edilənləri nəzərə alaraq tədqiqat üzrə təhlil olunan məsələnin əsas təsir vasitələrini onlayn sorğu vasitəsi ilə daha da başa düşülən edə bilərik. Azərbaycan Respublikası Bakı şəhəri Yasamal rayoununda yerləşən 53Nöli tam orta məktəbin müəllimləri arasında keçirilən onlayn sorğuda aşağıdakı sualın onlar tərəfindən cavabları qeyd olunan nisbətə müəyyən olunmuşdur. Tədqiqatda iştirak edən iştirakçıların yaş aralığı 30-55 arası, hər iki cinsə mənsub müxtəlif fənn müəllimləri olmuşdur. Sorğu öyrənənlərin inkişafı zamanı ən çox hansı şəxslərlə münasibətlərinin nəticəsində sağlam düşüncə ilə böyüdüyünü araşdırılmışdır. Ortaya çıxan məlumatlara əsasən öyrənənlərin inkişafına ən çox təsir göstərən şəxslər 53.9% ilə onların valideynləri olmuşdur. İkinci yerdə 25.6% ilə müəllimlər dayanır. Geri qalan 20.5% isə həmyaşıl şəxslərin öyrənənlərin inkişafına təsir etdiyini nəticəsinə gəlinmişdir. (Qrafik 1.)

Qrafik 1.

Hər bir öyrənənin sosial və pedaqoji təsirlər vasitəsi ilə şəxsiyyətlərarası münasibətlərinin inkişafı üçün şərait yaradılmalı və dəstək verilməlidir. Müsbət münasibətə töhfə vermək üçün uşaqlarla işləyərkən effektiv ünsiyyət bacarığını nümayiş etdirmək və modelləşdirmək vacibdir, bu o deməkdir ki, həm təsir göstərən

şəxslərin digər insanlara necə yanaşdığını, həm də uşaqlara necə reaksiya verdiyini nəzərə almaq lazımdır. Müsbət bir əlaqə varsa, bir-biri ilə məlumat ötürmə ehtimalı daha yüksəkdir. Effektiv ünsiyyət uşaqlar, gənclər və böyüklərlə müsbət münasibətlərin qurulmasında mühüm rol oynayır. Öyrədənin effektiv ünsiyyət bacarıqlarından istifadə etməklə, müsbət münasibət qurmaqla, müsbət tərzdə yanaşmaq, cavab verməklə, özünü rahat hiss etdirmək və ya lazım olanı dəstəkləməklə uşaqların inkişafında istəkli olması da vacibdir.

NƏTİCƏ

Hər bir fərdin bu cəmiyyətə verdiyi töhfə fərqlidir. Bu səbəbdən hər bir fərdə də yanaşma fərqli olmalıdır. Hazırkı müasirləşən dövrümüzdə şagird və tələbələrin daim ünsiyyət halında olması, texnoloji alətlərdən istifadənin çoxalması, yeni biliklərin kəşfi öyrənənlərin də tələbatlarını dəyişdirir. Buna uyğun olaraq hər bir öyrədənin inkişaf etdirilməsi, üsullarını dəyişən dövrümüzdə uyğunlaşdırması vacibdir. Nə qədər ki süni intellekt vasitələri bütün həyatımızı ələ keçirməyib, ünsiyyət və sosial mühit bizim üçün çox önəmlidir. Sağlam münasibətlər qarşılıqlı faydalı və sosial cəhətdən arzu olunan nəticələri təşviq edən münasibətlərdir. Ailələrdə və sinif otaqlarında qeyri-sağlam münasibətlər ümumi olsa da, getdikcə genişlənən ədəbiyyatın araşdırılması nikbinlik üçün əsas verir. Mütəxəssislər münasibətlərdəki çətinlikləri müəyyən etmək, qiymətləndirmək və müalicə etməkdə təkmilləşməyə davam edirlər. Bundan əlavə, görünür ki, məktəbdə kooperativ öyrənmənin təşviqinin üstünlükləri daha çox tanınır. Bu gün məktəb uşaqları yetkinləşdikcə və özləri valideyn və müəllim olduqca bu vurğu davamlı faydalar verəcəkdir.

Sosial-pedqoji təsirlərin şəxsiyyətlərarası münasibətlərdəki rolunu incələdiyimiz zaman ortaya çıxan bir sıra əsas faktorları əsas götürərək bu təsirləri üç yerə bölmək olar. Bunlardan ilki fərd doğulduğu andan etibarən yanında olan valideynlər, ikincisi təlim prosesi boyunca bələdçilik edən müəllimlər və son olaraq sosial mühiti təşkil edən həmyaşdırlardır.

Əksər təhsil sistemlərində tam kurikulumun mövcud olduğunu nəzərə alsaq, müəllimlərin tələbələrlə əlaqələr qurmağa üçün çox vaxtının olmadığı bir reallıqdır. Mükəmməl müəllim-tələbə münasibətlərinin bütün tələbə kollektivində çox güman ki, mümkün olmadığı da bizə aydındır. Əksinə, əksər tələbələr üçün müəllim sadə və funksional şəxsdir. Bəziləri üçün isə fərdi ehtiyaclarında köməkçi olan bir şəxsiyyətdir. Beləliklə, burada diqqət gündəlik pedaqogika kursunda müsbət şəxsiyyətlərarası münasibətlərin qurulmasını önəldilməsidir.

Uşaqların şəxsiyyətlərarası münasibətlərinin və sosial inkişafını təhlil etməklə, xüsusilə orta uşaqlıq dövründə uşaqların münasibətlərinin inkişafının ailənin,

həmyaşıdlarının və məktəbin təsiri altında necə getdiyi aydın olur. Uşaqlıq dövründə, məktəbə başlayanda məktəb və həmyaşının təsiri olsa da, ailənin təsiri hələ də mövcuddur. Ailə öz dəstəyi və məktəblə əməkdaşlığı ilə şagirdlərin düzgün sosial inkişafına kömək edə bilər. Xüsusilə onların qarşılıqlı əməkdaşlığı uşaqlar arasında sosial qarşılıqlı əlaqəni təşviq edəcək məktəb fəaliyyətlərinin yaradılması zamanı özünü göstərə bilər. Uşaqlar arasında əməkdaşlığa və qarşılıqlı hörmətə təkan verən fəaliyyətlərlə zənginləşdirilməli olan siniflərin yaradılmasında müəllimin rolu xüsusilə mühümdür. Münasibətlərin inkişafına təsir göstərən siniflər keyfiyyətli sosial münasibətlərə təşviq edən humanist və vahid yanaşma ilə idarə olunmalıdır. Orta uşaqlıq dövründə həmyaşıdların münasibətlərinin inkişafına təsiri böyük əhəmiyyət kəsb edir, çünki ilk dostluqların yarandığı dövrdür elə bu dövrdür. Qeyd olunanları nəzərə alaraq, şəxsiyyətlərarası münasibətlər, keyfiyyətli qarşılıqlı əlaqə və ünsiyyət, habelə əməkdaşlığa hazır olmaq ilə bağlı qarşılıqlı əlaqə-kommunikasiya təhsilinin təşviq edilməsi getdikcə daha çox zərur olmağa başlayır. Uşağın inkişaf ehtiyaclarına uyğunlaşmanın uşağın sosial-emosional inkişafının təşviq edilməsinin nə dərəcədə vacib olduğunu qeyd edə bilərik. Bundan əlavə, təhsil müəssisəsində həmyaşıdlarla qarşılıqlı əlaqənin, sosial bacarıqların və müsbət sosial münasibətlərin artırılmasının zəruriliyini də vurğulamalıyıq. Çünki bu, uşağın şəxsiyyətinin müsbət xüsusiyyətlərinin, özünə hörmətinin, emosional intellektinin və sosialyönümlü davranış modelinin inkişafına təkan verən yerdir. Dərslər müxtəlif tədris metodları, prosedurları və sosial iş formaları ilə zənginləşdirilməlidir ki, bu da sosial qarşılıqlı əlaqəyə və uşaqların şəxsiyyətlərarası münasibətlərinin inkişafının keyfiyyətinə kömək edəcəkdir.

Bu tədqiqat üç nəticəni ortaya qoyur: valideyn və uşaq arasındakı əlaqə, öyrənənlərin münasibəti və müəllimin münasibəti öyrənənin öyrənməsinə kömək edir. Tədqiqat iştirakçılarının müəllim və təhsil alanlar arasında effektivliyin və yaxşı münasibətin öyrənməsinə əhəmiyyətli dərəcədə müsbət təsir etdiyini başa düşə bilərik. Müəllimlər onların inam, intellektual özünü intizam və öyrənmənin köməkçiləri kimi münasibətlərə sahib olmalarının zəruriliyini vurğulayırlar. Mən həqiqətən inanıram ki, müəllim və uşaqlar arasında yaxşı münasibət və sosial emosional öyrənmə təhsil proqramlarında əsas amillərdir. Lakin pandemiya

səbəbindən yaşadığımız bu xüsusi karantin vəziyyətində münasibətlərin inkişafı daha da vacib bir hal almışdır.

Tədqiqatın nəticələrinə əsasən hazırlanmış təkliflər təlimçilər, valideynlər və öyrənənlər üçün təqdim edilə bilər.

Tədqiqatın nəticələrinə görə, sinif atmosferində müvəffəqiyyəti artıran amillər arasında şəxsiyyətlərarası münasibətləri ən çox əhəmiyyət kəsb edən olduğunu nəzərə alarsaq, sosial münasibətləri dəstəkləyən öyrənmə-tədris fəaliyyətlərini tərtib etməli və bu mövzuda eksperimental və təsviri tədqiqatlara əhəmiyyət verməlidirlər.

Tələblər üçün münasibətlər baxımından müvəffəqiyyətin artırılmasında “iştirak” ölçüsü ən vacib faktor hesab edilə bilər. Demokratik sinif mühitinin formalaşması və tələbələrin mümkün qədər sinifdən kənar dərslərdə və fəaliyyətlərdə iştirak etməsi təşviq edilməlidir.

Müəllimlərin ekspert rolu ilə yanaşı, sosial rol modeli olması da vacib hesab olunur. Müəllimlərin təhsil bacarıqlarını inkişaf etdirən proqramlara diqqət yetirilməlidir.

Valideynlərin öz övladları ilə daim ünsiyyətdə olması, onların həyatlarında nə baş verdiyini, duyğularını və sosial mühtini öyrənməsi mühimdir. Bu yaxın münasibət əsasında onların şəxsiyyətlərarası münasibətlərdəki müvəffəqiyyəti də birə beş artacaqdır.

Valideynlər övladlarını təlim prosesi boyunca diqqət mərkəzində saxlamalı, qarşıya çıxan biləcək maneələri öncədən görüb onlara kömək etməlidir. Bu dəstək rolunu oynayan valideynlərin övladları da öz münasibətlərində daha uğurlu olacaqdır.

Öyrənənlər ünsiyyətdən qaçmamalı, daim insanlarla xoş münasibət qurmağı bacarmalıdır. Bu münasibətlərin təməli də ünsiyyətdən və sosial-pedaqoji təsirlərdən gəlir. Fəqət, hər bir hadisə insanın iradəsi və istəyi daxilində baş verdiyindən, onlar özləri də inkişafa meyilli olub daim xoş və səmimi münasibətlər qurmağa çalışmalıdırlar.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

Azərbaycan dilində

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, 1995.
2. Azərbaycan Respublikasının Təhsil Qanunu, 1992.
3. Bayramov Ə.C., Əlizadə Ə.Ə. Sosial psixologiyanın aktual məsələləri. Azərbaycan Dövlət Nəşriyyat. Bakı, 1986.
4. Çələbiyev N.Z. Uşaq psixologiyası. Bakı, ADPU, 2005.
5. Əlizadə Ə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. "Pedaqogika"; 2004.
6. Əlizadə Ə.Ə. Yeni pedaqoji təfəkkür. Bakı, 2001.
7. Əmrahlı L.Ş. Psixoloji xidmətin əsasları. I kitab. Bakı, MBM, 2006.
8. Həmzəyev M.Ə., Əmiraslanova S.F. Ünsiyyətin Psixologiyası. Bakı, 2007.
9. Həmzəyev M.Ə. Pedaqoji psixologiya. Bakı, "Maarif", 1991.
10. Həmzəyev M.Ə. Yaş və pedaqoji psixologiyanın əsasları. Bakı, "Adiloğlu", 2003.
11. Xalq Təhsili Sistemində Psixoloji xidmət haqqında Əsasnamə. (rus dilindən tərcümə) Bakı, 1999.
12. Quliyev E.M. Kiçik məktəblinin psixologiyası. Bakı, ADPU, 2003.
13. Məmmədov İ.Ə. Azərbaycan məktəblərində psixoloji xidmətin təşkili təcrübəsi və elmi-metodik problemləri. Bakı, "Gənclik", 1996.
14. Rüstəmov F., Dadaşova T. Ali məktəb pedaqogikası.
15. Zeynalabdinova Ə.X. Məktəbdə psixoloji xidmətin praktik məsələləri. Bakı, 2003.

Türk dilində

16. Bilgin, N. (2001). İnsan ilişkileri ve kimlik. İstanbul: Sistem.
17. Dinçyürek, S. (2004). Üniversite öğrencilerinin empatik becerilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. Marmara Coğrafya Dergisi, 10, 95-116.
18. Erözkan, A. (2009). Üniversite öğrencilerinin kişiler arası ilişki tarzları ve mizahtarzları. Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi, 26, 56-66.

19. Kağıtçıbaşı, Ç. (2012). Benlik, aile ve insan gelişimi: Kültürel psikoloji. İstanbul: Koç Üniversitesi.
20. Künkül, T. Öğrencilerin sınıf içi etkinliklere katılım düzeyleri ile algıladıkları sınıf atmosferi arasındaki ilişki. Çukurova Üniversitesi, 2008.
21. Özer, B. (1993). Öğretmen adaylarının etkili öğrenme ve ders çalışmadaki yeterliliği. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 639.

İngiliz dilinde

22. Adams, G. R., ve Marshall, S. K. (1996). A developmental social psychology of identity: Understanding the person-in-context. *Journal of Adolescence*, 19(5), 429-442.
23. Asher Ben-Arieh, Natalie Hevener Kaufman, Possible Indicators of Children's Well-Being, 2021.
24. Barnett, P.W. (1973). Trust in interpersonal communication. Education Welfare International Institute Of Education, Montreal.
25. Benhua, X., ve Yanxiang, P. (2004). Research on the relationship between interpersonal trust and depression of undergraduate. *Journal of Clinical Psychosomatic Diseases*, 2.
26. Clancy Dollinger, S. M. (1995). Identity, self, and personality: III. Identity style and the five-factor model of personality. *Journal of Research in Personality*, 29, 475-479.
27. Croyle, K.L., ve Waltz, J. (2002). Emotional awareness and couples' relationship satisfaction. *Journal of Marital and Family Therapy*, 28, 435-444.
28. D.Madhavilatha Murthy and Dr. Madhumita Gosal, A Study On Aristotle's Rhetoric Applied To Industrial Communication. 2016, European Centre for Research Training and Development UK.
29. Daniel S. Strasser, Communication and Identity in the Classroom: Intersectional Perspectives of Critical Pedagogy. Rowman & Littlefield, 2020.
30. Dwyer, D. (2000). Interpersonal relations. London, United Kingdom: Routledge
31. Erikson, E. H. (1963). Childhood and society. New York: Norton
32. Erikson, E. H. (1963). Childhood and society (2nd Ed.). New York: Norton.

33. Feist, J., ve Feist, G. J. (2009). *Theories of personality*. Newyork: McGraw-Hill.
34. Hradecky, L. (1994, September/October). Vice-principals' guide to effective communication. *CanadianSchoolExecutive*, 9-13.
35. Hoffman, M. L. (1984). Interaction of affect and cognition in empathy. In C.E.Izard, J. Kagan, ve R. B. Zajonc (Eds.), *Emotions, cognition, and behavior* (pp. 103–131). Cambridge: CambridgeUniversity.
36. Horowitz, L. M., Rosenberg, S. E., Bauer, B. A., Ureno, G., & Villasenor, V. S. (1988). Inventory of interpersonal problems: Psychometric properties and clinical applications. *Journal of Counseling Psychology*, 885-892.
37. Kenny, R., Dooley, B. A., ve Fitzgerald, A. (2013). Interpersonal relationships and emotional distress in adolescence. *JournalofAdolescence*, 36(2), 351-360. DOI: 10.1016/j.adolescence.2012.12.005.
38. Klimstra, T., Luyckx, K., Branje, S., Teppers, E., Goossens, L., veMeeus, W. (2013). Personality traits, interpersonal identity, and relationship stability: Longitudinal linkages in late adolescence and young adulthood. *Journal of YouthandAdolescence*, 42, 1661-1673.
39. Levy, J., Den Brok, P., Wubbels, T. veBrekelmans, M. (2003). Students' perceptions of interpersonal aspects of the learning environment.
40. Martin, A. J., & Dowson, M. (2009). Interpersonal relationships, motivation, engagement, and achievement: Yields for theory, current issues, and educational practice. *ReviewofEducationalResearch*, 327-365.
41. Moos, R. H. (1979). *Evaluating educational environments: procedures, measures, findings and policy implications*. SanFrancisco, CA: Jossey-Bass.
42. Moreno, A. J., Klute, M. M., ve Robinson, J. J. (2008). Relational and individual resources as predictors of empathy in early childhood. *SocialDevelopment*, 17(3).
43. Owens, L., Barnes, J. (1982). The relationships between cooperative, competitive, and individualized learning preferences and students' perceptions of classroom learning atmosphere. *AmericanEducationalResearchJournal*, 19 (2), 182-200.
44. Stevens, J. (1996). *Applied multivariate statistics for the social sciences*. NewJersey: LawrenceErlbaumAssociatesPublishers.

45. Redmond, G. (2008). Child Poverty and Child Rights: Edging toward a Definition. *Journal of Children and Poverty*, 14, 63-82.
46. Ryff, C. D. (1989). Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 57(6), 1069-1081.
47. Tilga, H., Hein, V., Koka, A., Hamilton, K., & Hagger, M. S. (2019). The role of teachers' controlling behaviour in physical education on adolescents' health-related quality of life: Test of a conditional process model. *Educational Psychology*, 39(7), 862–880
48. Weinstein, R.S. (1983) Student perceptions of schooling. *Elementary School Journal*, 83, 288-312.
49. Wentzel, K.R., Barry, C.M., & Caldwell, K.A. (2004). Friendship in Middle School: Influences on Motivation and School Adjustment. *Journal of Educational Psychology*, 96(2), 195-203.
50. W. McCrae, R. R., & Costa, P. T., Jr. (1996). Toward a new generation of personality theories: Theoretical contexts for the five-factor model. In J. S. Wiggins (Ed.), *The five-factor model of personality: Theoretical perspectives* (pp. 51-87). Guilford Press.